

**MEDRESE GELENEĞİ VE
MODERNLEŞME SÜRECİNDE
MEDRESELER**

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

التراث المدرسي الشرعي والمدارس الشرعية في مواجهة مسار الحداثة

**MADRASAH TRADITION AND
MADRASAHS IN THE PROCESS OF
MODERNIZATION**

KEVNETORA MEDRESEYÊ

û

**DI PÊVAJOYA MODERNBÛNÊ DE
REWŐA MEDRESEYAN**

5-7 Ekim / October 2012
Muş Alparslan Üniversitesi
Muş / TÜRKİYE

M.Ş.Ü. YAYINLARI -1-

1. cilt isbn: 978-605-5137-01-4

Kitap Adı

Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler

Editör

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Son Okumalar

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Dizgi

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Kapak Tasarım

Erdal YILDIZ

Baskı/Cilt

-1-

1. Baskı

Temmuz 2013, Muş

Bu eserin bütün hakları M.Ş.Ü'ye aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

Muş Alparslan Üniversitesi
Tel: 0436 213 00 59 – Fax: 0436 213 00 59

www.alparslan.edu.tr

Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL¹

A. GİRİŞ

Osmanlı devletini yücelten temel dinamiklerden biri ve belki de birincisi medresedir. Ancak, programları arasından ilk asırlarda mevcut olan kültür ve fen derslerini zamanla devre dışı bırakmasından dolayı sonraki asırlarda devletin gerilemesine sebep olduğu iddia edilen kurumlardan birinin de yine medreseler olduğu kanaati yaygındır. Gerçektende son iki asırda devlet, ihtiyacı olan elemanları medreseden değil, açtığı muhtelif meslek mektepleri mezunlarından temin etmiştir. Bu durum medresenin ilk asırlardaki itibarının azalmasına sebep olmuştur.

XX. yüzyılın başında ve özellikle 1908'de II. Meşrutiyetin ilânından sonra Osmanlı devleti artık iyice parçalanma sürecine girmişti. Eğitim-öğretim faaliyetleri ise bir hayli karmaşık vaziyette idi. Çünkü medresenin karşısına; Dâru'l-Fünûn, meslek mektepleri, rüşdiye, idadiye, sultaniyeler, azınlık ve yabancı devlet okulları gibi birçok eğitim ve öğretim kurumu çıkmıştı. Yani eğitim öğretimde, medrese-mektep ikiliği oluşmuştu. Devlet bir taraftan medreseyi koruyup kollamaya çalışırken, öbür yandan ihtiyaca göre diğer eğitim ve öğretim kurumlarını da açmak ve geliştirmek zorunluluğu hissediyordu. Ortaya çıkan medrese-mektep ikiliği bir araştırmacı tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir:

“... Mevcut eğitim sistemi ikiye bölünerek, mektep-medrese ikiliği ve rekabeti

¹ Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı toplumuna sokulmuştur. Bu ikilik Türk aydınlarını ve devlet adamlarını medrese ve mektep zihniyeti etrafında ikiye bölerek, birbiriyle amansız bir mücadeleye sevk etmiştir. Bu mücadele, zamanla siyasi bir görünüme büründüğünden İmparatorluğu zaafa uğratmıştır. Zira her iki zihniyet de İmparatorluğu ve maarif sistemini modernleştirecek ilmî ve kültürel temellerden yoksundu. Medrese kendi kabuğuna çekilmiş, mektep ise 'taklitçilikten' bir adım öteye gidememiştir. Dolayısıyla, yeni ve gerçek bir eğitim sistemi vücuda getirilememiştir. Yani medrese-mektep sentezine gidilememiştir. Bu dönemde medrese dejeneredir, mektep şuarsuz ve hedefsizdir.”²

Bu değerlendirme mutlak doğruyu ifade etmekte midir? Tartışılabilir. Fakat önemli ölçüde bir vakıayı yansıttığını söyleyebiliriz. Zaten mevcut halini gözden geçirmek durumunda kalan medrese bir gün gelmiş kendisine bir çekidüzen verme lüzumu hissetmeye başlamıştır. Bu konuda ilk defa Padişah Abdülaziz Han (1861-1876) döneminde teşebbüse geçildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki;

Programları ve mezunlarının istihdam alanları dikkate alındığında yalnızca dini eğitim ve öğretim yaptıran kurumlar haline gelmiş olan medreseler hakkında dönemin ilmiye mensuplarından 15 kişilik bir grup rapor hazırlamıştır. 1284/1867 tarihli ve '*Tarîk-i Tedrisin Ber-vech-i Âti Islâh ve Tesviyesine İhtiyacın Sebebi Beyanındadır*' başlığını taşıyan ve bir 'giriş', 8 madde ve bir 'sonuç'tan oluşan rapor Meşihât (Şeyhülislâmlık) Makamına sunulmuştur. Raporda, medreselerin eskiden daha iyi olduğundan bahsedilerek, son zamanlarda içinde bulunduğu duruma dikkat çekilmiştir. Raporun sonunda ise, 14 yıllık medrese tahsili için yeni bir program düzenlenmiştir. Programda talebenin okumak zorunda olduğu mecburi ortak dersler yanında, tatil günlerinde okumaları için de ilave bazı derslere yer verilmiştir.³ Ancak, raporda ortaya konulan tespit ve tekliflerin faaliyete geçirilemediği anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyetin ilânını takip eden yıllarda ise Maarif Vekilleri ve Şeyhülislâmların öncülüğünde birkaç defa 'Islah Nizamnamesi' hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur.

Bu ön açıklamadan sonra şimdi Osmanlı devletinin son dan bir evvelki Padişahı olan V. Mehmet Reşat (1909-1918) dönemine denk gelen medrese ıslah faaliyetleri-

2 Kodaman, Bayram; *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yay. İstanbul 1980, s. 15.

3 *Beyanü'l-Hak*; c. 1. Sayı 15, (18 Zilhicce 1326), s. 322-324; ayrıca bk. Atay, Hüseyin; *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 189-192; Yazıcı, Nesimi; *Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler*, Diyanet Dergisi, c. 27, sayı 4, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 62-65.

ne bir göz atalım. Gerçi aynı dönemde yayımlanan Tevcih-i Cihat Nizamnameleri ile sırf vâiz, imam, hatip ve müezzin yetiştirmek amacıyla da medreseler açılmıştır. Ancak bu medreseler tebliğin sınırları dışında bırakıldığı için onlardan bahsetmeyeceğiz.

B. MEDRESE ISLAH NİZAMNAMESİ

1. Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi

Medreselerle ilgili zaman zaman birtakım ıslâh teklifleri olmuştur.⁴ Ancak bazı araştırmacılara göre⁵ bu alanda ilk ıslâhat hareketi 30 Kanun-ı Sâni 1325 (1909)'de Fatih Medresesinde başlatılmıştır. Bu ıslah hareketi esnasında medrese programları arasına uzun yıllar sonra yeniden fen bilimleri ve sosyal konulu dersler ilave edilmiştir.

Ancak gerçek anlamda medrese ıslâhı alanında ilk ciddi adım, 1910 (16 Safer 1328/13 Şubat 1325)'de *Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*'nin yayınlanması ile atılmıştır. Bu ilk medrese ıslah faaliyetinin başlatılması dolayısıyla düzenlenen törende bir konuşma yapan dönemin Maarif Nazırı (Eğitim Bakanı) Emrullah Efendi; 'gerek Nazırlık (Bakanlık) ve gerek hükümet olarak bu gibi olumlu faaliyetleri samimiyetle desteklediklerini, böyle bir medrese ıslah faaliyetinin ulema tarafından gerçekleştirilmesini takdirle karşıladıklarını' ifade etmiştir.⁶

48 maddeden oluşan Nizamnâme; '*Medârisin Suret-i İdaresi*', '*Talebinin Keyfiyet-i Ta'lim ve İmtihani*' ve '*Müteferrikat*' olmak üzere üç babdan (bölümden) ibaretti.⁷

Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile Hesap, Hendese, Cebir, Kimya, Kozmografya, Hey'et gibi bazı fen derslerinin, tarih ve coğrafya gibi sosyal derslerin medreselerde okutulmasının caiz olduğuna dair Şeyhül-İslâm Musa Kazım Efendi'den fetva alın-

4 Bk. Bayezid Dersiamlarından Gürünlü (?) Hilmi; *Islâhât-ı Medaris*, Sırat-ı Müstakim, c.3. aded 65, s. 200-204; ayrıca bk. Lâ, *Medreselerin Islahu*, Sırat-ı Müstakim, c. 4, aded 79, s. 5-9; Alemcan el-İdrisi, *Islâh-ı Medâris Hakkında*, Sırat-ı Müstakim, c. 5, aded 123, s. 310-311; Kazanlı Halim Sabit, *Islâh-ı Medâris Münasebetiyle*, Sırat-ı Müstakim, c. 5, aded 124, s. 324-336; Bursa Cami-i Kebir Dersiamlarından Ahmet Zâid, *Medâris Bugün Ne suretle Kabil Olabilir*; Sırat-ı Müstakim, c.5, aded 128, s. 390-392.

5 Bk. Ergin, Osman; *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, c.1-2, s. 122-125.

6 Bk. Ergin; *a.g.e.* c.1. s.121.

7 Bk. *Düstur*, Tertib-i Sani, Ç. 2, s. 127-138; *Beyânü'l-Hak*, sayı 64, s. 1285-1288; sayı 65, s. 1300-1304.

miş ve bu dersler yeniden medrese programları arasına girmiştir.⁸ Öğretim süresi ise, her öğretim yılı 9 ay olmak üzere 12 yıl olarak belirlenmiştir.

Nizamnâmenin 31. maddesine göre medresede Cuma hariç, her gün sabah 3'er ders yapılacaktır. Ayrıca eskiden olduğu gibi sabah-akşam cami derslerine devam edilecektir. Programa yeniden konulan fen dersleri öğleden önce ve sonra müsait saatlerde yapılacaktır. Yıl sonu sınavları mecburidir.

Nizamnâme müderrisler için de belirli şartlar koymuştur. Şöyle ki; 5. maddeye göre müderrisler '*ahval-i medâris ve talebeye vâkıf erbab-ı ehliyetten*' yani öğrenci psikolojisinden anlayan, muktedir derslamlardan olacaktır.

Medreseye 15-30 yaş arasında olan ve 'bir mektep şehâdetnamesi veya o derecede olmak üzere bir ehliyetname' getirebilenler kayıt yapılabilecekti. Ancak kayıt için bazı istisnai şartlar da konulmuştur.⁹

Ayrıca çıkarılan '*Taleb-i Ulûm Mahsûsâtına Dair Nizamname*' ile 1326 yılı Ağustos başından itibaren medreselerde kayıtlı 5000 (beşbin) talebeye ayda 70 kuruş mahsusat (burs) tahsis edilmiştir.¹⁰

Mezunlar ise, her birisi için ayrı ayrı tespit edilen bazı bilim dallarından imtihana tabi tutulduktan sonra; Müderris, 'Zeyl Meşâyihî' denilen Selâtin-i 'izam Camilerinde (Sultanlar adına veya Sultanlar tarafından yaptırılmış büyük camilerde) Cuma Vâizliği, Müftülük, orduda görev ifa eden Alay Müftülüğü ve Tabur İmamlığı görevleri alabileceklerdi. Diğer din görevlileri de medrese mezunlarından olabilecekti.¹¹

Nizamnâme ile 12 yıllık medresenin her sınıfının ayrı ayrı programları da belirlenmiştir.¹² Ancak, programda yalnızca yıllara göre okutulacak derslerin adları sayılmış, süreleri belirtilmemiştir. Üstelik dersler bir çizelge (veya tablo) halinde de verilmemiştir. Onun için, burada bir çizelge haline getirerek sunduğumuz listede yalnızca derslerin hangi yıllarda okutulduğunu belirledik, sürelerini belirleyemedik. **(Bk. Medâris-i İlmiye Ders Programı)**

8 Şeyhül-İslâm Musa Kazım Efendi'nin medreselerde fen ve sosyal derslerin okutulabileceğine dair fetvası için bk. *Beyanü'l-Hak*, s. 79 (17/22 Ramazan 1328) s. 1514-1520.

9 Bk. *Nizamnâme*, madde, 14.15.16.

10 *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 3, s. 1-3.

11 Bk. *Nizamname*, madde; 37. 38. 39. 40.

12 Bk. *Beyânü-l Hak*, c. 2-3, sayı 65, s. 1301; *Düstur*, Tertib-i sâni, c. 2, s. 134-135.

Medaris-i İlmiye Ders Programı¹³

DERSLER	S İ N İ F L A R											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
İlm-i Sarf (Emsile, Bina, Maksud, Nüzhetü't-tarf fi ilmi's-sarf)	+											
Ta'lim-i Müteallim	+											
Ta'lim-i Kur'an ve Tecvid	+											
Hat	+											
İmlâ	+	+										
Muhtasar-ı Hesap	+											
Sarf-ı Osmanî	+											
Kavaid-i Farisiyye	+											
İlm-i Nahiv (Avamil Metni, izhar Metni)		+										
Fıkıh'tan Merakî'l- Felâh		+										
Ta'lim-i Kuran		+										
Kavaidü'l-İ'rab		+										
Şüzûru'-z-zeheb		+										
Fârisî'den Gülistan		+										
Hesap		+	+									
Kavaid-i Osmaniye		+										
Nahiv (Muğni'l-lebib veya Molla Cami)			+									
Şafiye (Gramer)			+	+								
Fıkıh'tan Mültekâ			+	+								
Vaz**			+									
Mebadi-i Hendese			+									
İnşâ (Güzel Yazı)			+	+								
Nahvi İkmal				+								
Alâka				+								
İsagoci				+								

13 Bu ders programı; *Düstur*, Tertib-i Sani, c. 2, s. 134-135 ve *Beyânü'l-Hak*, c.2-3, sayı 65, s. 1301'de haftalık saatleri / süreleri belirtilmeden senelere göre ve düz bir şekilde (yan yana) verilen derslerden hareketle tarafımızdan hazırlanmıştır.

* Vaz: Kelimelerin yerlerine konuluş biçiminden, bağlaşırlarından ve işaret ettikleri anlamlardan bahseden ilim. (Bk. Temel Türkçe Sözlük-Kâmus-ı Türkî)

2. Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi

Medreselerin ıslahı konusunda en ciddi çalışma, Hukuk Fakültesi Müderrisi iken Şer'îye ve Evkâf Nâzırı olan Mustafa Hayri Efendi (1866-1921) tarafından yapılmıştır. Mustafa Hayri Efendi, II. Meşrutiyet döneminde dört defa Şer'îye ve Evkâf Nâzırı olmuştur. Dördüncü ve son defa görevlendirilmesinde Nâzırlık görevi ile birlikte (18 R. Âhir 1332/16 Mart 1914) Şeyhü'l-İslâmlık görevini de üstlenmiştir.

Mustafa Hayri Efendi, 24 madde olarak hazırladığı *Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi-ni* (10 Zilkade 1332/18 Eylül 1330/30 Eylül) 1 Ekim 1914'te hükümete kabul ettirdi.¹⁵ Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra da (21 Mart 1331/18 Cemaziyelûla 1333) Teftiş Heyetine Mahsus Talimatname'yi yürürlüğe koydurdu.¹⁶

Islâh-ı Medâris Nizamnamesi ile öncelikle İstanbul'daki medreseler "*Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi*" adıyla tek yönetim altında birleştirildi. İlave veya yenilik olarak bir de ihtisas medresesi olan "*Medresetü'l-Mütehassısın*" kuruldu. İstanbul dışındaki medreselerin ise, zamanla ıslah edilmeleri ve Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye yönetimine verilmesi benimsendi. Onlar da bazı büyük şehirlerde *Taşra Medreseleri* adıyla ve yalnızca *Tali Kısımları* (orta kısım) seviyesinde medreseler haline getirildiler.

Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile kurulan medreseler:

c. 2-9, aded 29-211, s. 53-54; (Fatih'ten Taleb-i Ödemişli) Hî Feyzi; *Medreselerin Ahvali*, Sebilürreşad, c. 2-9, aded 31-213, s. 89-90; (Hey'et): (Bayezid Dersîâm müderrislerinden 14 kişinin imzasını taşıyan) *Medreselerin Islahı Mesail-i Umumiyyedendir*, Sebilürreşad c. 10. aded 236. s. 25-26; M. Şemseddin; *Medreselerin Islahı Hakkında İtiraf ve İshâdçılar*, Sebilürreşad c. 10 aded 238, s. 64-66; Ahmet Vasfi (Hatibzade); *Medaris-i İlmiye*, Sebilürreşad c. 10 aded 240, s. 95-98; H. İsmail Hakkı; *Hayatımız Hakkında Talebe-i Ulûm Arkadaşlarımızla Hasbihal*, Sebilürreşad, c.10 aded 242, s.134-135; (Talebe-i Ulûmdan) H. Osman Niyazi; *Zavallıyız, Ruh ve Hayat istiyoruz*, Sebilürreşad, c.10, aded 244, s.161-162; (...?) *Medreseleri Islah Edecek Eller Nelerle Uğraşıyorlar*, Sebilürreşad, c.10, aded 244, s.164-166. Ayrıca benzer yazılar için bk. Sebilürreşad, c. 10, aded 245, s. 184-185; c. 10, aded 247, s. 215-216; c.10, aded 248, s. 230-231; c. 10, aded 250, s. 260; c. 10, aded 250, s. 262-263; c. 10, aded 251, s. 278-279; c. 10, aded 253, s. 313-314; c.10, aded 254, s. 321-322; c. 10, aded 255, s. 340 ve diğer bazı sayılarda da benzer yazılar yer almaktadır.

15 Bu Nizamnâme; "*Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi* (Nizamnâme-Ders Cetveli-Suret-i Tedris ve Kitaplar-Talimatnâme), İstanbul, 1330/1333) adıyla kitap halinde basılmıştır.

Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi için bk. *Düstur*, Tertib-i Sani, c. 6 s. 1325-1330; *Ceride-i İlmiye*, *Islah-ı Medârise Dair*, Nüsha-i Fevkalade (20 Z. Kade, 1332/27 Eylül 1330), s. 243-383; İlmiye Salnamesi, Birinci Defa, Matbaa-i Âmire İstanbul 1334, s. 173-189, 642-688; Islah-ı Medaris Nizamnamesi ile ilgili bilgi için ayrıca bk. Unat, Faik Reşit; *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 80; Ergin, Osman; *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2, s. 127; Yazıcı, Nesimi; *Osmanlıların Son Dönemlerinde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler*, Diyanet Dergisi, Ekim-Kasım-Aralık 1991, c. 27 sayı 4, s. 74; Atay, Hüseyin; *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 260 vd.

16 Bk. *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, c. 1 sayı 12, s. 713-716.

a. Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi

1) Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesinin kuruluşu

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medresesi kurulmadan önce bir komisyon tarafından İstanbul medreseleri tek tek dolaşarak incelendi. Hangilerinin kullanılabilir, sağlık şartlarına elverişli, dershanelerinin yeterince mevcut olup-olmadığı ve kaç talebeyi barındırabileceği vb. tespitler yapıldı. Bu tespit ve araştırmaya göre deftere kaydedilen 184 medreseden 81'inin medrese olarak faaliyete elverişli olduğu kanaatine varıldı. Kadroya alınanlar, tek bir medrese sayılarak İslâm Hilâfetinin merkezinde bulunduğu için Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye adıyla tek isim ve yönetim altında birleştirildi. Her bir sınıf için belli bir semtteki medrese tahsis edildi.¹⁷ Ayrıca hangi medreseye kaç öğrenci alınacağı ve hocaları da belirlendi.¹⁸

Nizamnamenin 18. maddesine göre; Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye'nin dışında kalan medreselerin idaresi için ise ayrı bir talimatname hazırlanması kararlaştırıldı.

Nizamnâmeye göre, Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi 4'er yıllık 3 kısımdan oluşacaktı. Şöyle ki:

4 yıllık *Tâli Kısım-1 Evvel*,

4 yıllık *Tâli Kısım-1 Sâni*,

4 yıllık *Kısım-1 Âli*,

12 yıl (Toplam)

Tâli Kısım-1 Evvel ile Tâli Kısım-1 Sâni'nin her bir senesi 4'er şubeden oluşacaktı. Şubelerde ise 65'er öğrenci öğrenim görecekti. Bu durumda;

Tâli Kısım-1 Evvel'de: $65 \times 4 = 260 \times 4 = 1040$

Tâli Kısım-1 Sani'de: $65 \times 4 = 260 \times 4 = 1040$

olmak üzere toplam 2080 öğrenci öğrenim görecekti.

Kısım-1 Âli'nin ise, her bir sınıfı 4'er şube, her şubede de 50 öğrenci öğrenim görecekti. Bu durumda;

17 Kütükoğlu, Mübahat S.; TDV. *İslâm Ansiklopedisi* 'Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi' maddesi, c. 8, s. 507-508.

18 Bk. Ceride-i İlmîye, *İslah-ı Medârise Dair Nüsha-i Fevkalade*, c. 1 s. 255-370.

Kısm-ı Âli'de: $50 \times 4 = 200 \times 4 = 800$

öğrenci kaydedilecekti.¹⁹ Bu hesaba göre; Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye'ye toplam 2880 öğrenci alınmış olacaktı.

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi'nin her kısmında birer Müdür-i Umûmi (genel müdür) ve sınıf ile şubelerinde ise birer müdür bulunacaktı. Şube müdürleri sınıf müdürlerine, sınıf müdürleri müdir-i umumilere, umumi müdürler ise, Ders Vekâletine²⁰ bağlı olacaktı. (Nizamname madde, 5)

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medresesine ilk yıl, önceden medreselerde kayıtlı bulunan öğrencilerden son sınavlarında aldıkları notlara (başarılarına) bakılarak kayıt (inti-bak) yapılacaktı. Sonraki yıllarda ise, Tâli Kısm-ı Evvel 1. sınıfına 6 yıllık ilk tahsil görmüş öğrencilerden, bir komisyon tarafından seçilerek alınacaklardı. (Madde, 10) Bu durumda Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesindeki tahsilin tamamı; 6 yıllık ilkokulla birlikte toplam 18 yıllık bir öğrenimi gerektiriyordu. Ayrıca Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesinin kuruluşunun ikinci yılından itibaren Üsküdar'da bir de İhzarî (hazırlık) sınıfı ihdas edilmiş ve ders programı da hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.²¹ (Bk. İhzarî Sınıf Ders Programı)

Bu arada, medrese hoca ve talebelerinin içinde buldukları sıkıntılar dikkate alınarak bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Şöyle ki: Meslekî / dinî dersleri okutacak müderrislerin verecekleri dersler ihtisaslarına göre yeniden belirlenmiş ve maaşlarında iyileştirme yapılmıştır. Fen ve kültür dersleri için ise, medrese dışından muallimler görevlendirilmiştir.

Öğrenciler için ise; "geçmiş dönemlerde daimi bir biçimde sıkıntı çektikleri, son olarak kendilerine verilen 70 (yetmiş)'er kuruş aylığın da yetersizliği göz önünde bulundurularak Üsküdar, Nuruosmaniye, Şehzade, Fatih'de yemekhaneler hazırlanması ve ayrıca elbise ve çamaşır verilmesi kararlaştırılmıştır."²²

Medrese için dinî ve kültürel derslerden oluşan kapsamlı bir de ders programı

19 Bk. *İslah-ı Medâris Nizamnamesi* madde 2.3.4. Ayrıca bilgi için bk. Unat, F. Reşit; *a.g.e.* s. 80; Atay, Hüseyin; *a.g.e.* s. 260 vd.; Ergin, Osman; *a.g.e.* c. 1-2, s. 127-129; Öztuna, Yılmaz; *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978, c. 10. s. 306.

20 * Ders Vekâleti: Medreselerde tedrisatla ve talebeye nezaretle mükellef resmi makam.

21 Üsküdar'da açılan ihzar-i sınıfın programı için bk. İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Âmire 1334, s. 663.

22 *Ceride-i İlmiye*, c.1. s.257.

hazırlanmıştır.²³ Programda o zamana kadar medreselerde okutulmayan (Türkçe) İnşa ve Edebiyat ile İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça gibi dillerden birisinin seçilerek öğrenilmesi mecburiyetinin getirilmiş olması dikkat çekmektedir. Yine ders programlarında dikkat çeken bir başka husus da, her gün uygun zamanlarda yaptırılmak üzere *Beden Eğitimi* derslerinin konulmasıdır. (Bk. **Kısım-1 Tali Ders Programı**)

Nizamnamenin 13. maddesine göre; medresenin Tâli Kısım-1 Evvel ve Tâli Kısım-1 Sâni mezunları için Şehâdetnâme, Kısım-1 Âli mezunları için ise, Meşihat Makamınca tasdikli İcazetnâme düzenlenecekti. İcazetname alanlar *müderrislik* unvanı kazanmış olacak ve İstanbul Ruûsu'na nail olacaklardı.²⁴ Ancak, son kısım yani "icazetname alanların müderrislik unvanı ile İstanbul Ruûsu'na nail olacakları" kısmı 1916'da iptal edilmiştir.²⁵

Medreselerin bu son şekli almasından sonra artık hem medrese müderrisleri ve hem de din görevlileri buradan yetişecekti. Onun için Dâru'l-Fünûn'daki *Ulûm-i 'Aliye-i Diniye* Şubesi'ne -ki 1912'de adı Ulûm-ı Şer'îye Şubesi'ne dönüştürülmüş- tü- lüzum kalmamış ve bu şube Dâru'l-Fünûn'un programının dışında bırakılmış,²⁶ onun yerini Dâru'l-Hilâfeti'-'Aliye'nin ihtisas şubesi almıştır.

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medresesinin kurucusu Mustafa Hayri Efendi'ye:

"Niye medreselere bu kadar ehemmiyet veriyorsun ve öğrencilerine müspet ilimleri öğretiyorsun?.." sorusu yöneltildiğinde:

"- Müspet ilimleri öğreterek mektebin karşısına medresenin ilmi gücünü koymak

23 Bk. İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Âmire, 1334, s. 661-668; *Ceride-i İlmiye*, c. 1. s. 252-383; c. 2. Şaban 1333, sayı 14, sayfa 88-90, sayı 15, s. 131-142.

24 * Ruûs; Arapça baş manasına gelen re's'in cem'idir. Ruûs, medrese tahsilini bitirip *Mülâzım* olanlardan imtihanında muvaffakiyet kazananlara verilen beratın adıdır. Medrese tahsilini bitirenler *Mülâzım* olur, isimleri *Rûz-nâmçe-i Hümayun'a* (her günkü olayları veya masrafları yazmaya yarayan el defterine) kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden 7 senelik mülâzemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar Ruûs'a nail olurlardı. İmtihanda muvaffakiyet kazananlar ruûsla beraber İbtidai Hariç medreselerine müderris tayin olunduğu için buna İbtidai Hariç Ruûsu da denilirdi. Ruûs alanların teşrifatça isimleri istihkakları derecesine göre yazılırdı. İbtidai Hariç Medresesinden sonra sıraları geldikçe terakki ile Dâhil ve Sahn Medreseleri müderrisliklerine geçerlerdi. (Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. İstanbul, 1971, c. III, s. 71).

25 Bk. *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 8. s. 1268-1269.

26 Ergin, Osman; a.g.e., c.1-2, s. 129; ayrıca bk. Akseki, Ahmet Hamdi; *Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor*, *Sebilürreşad*, c. 5. sayı 105, Haziran 1951, s. 67.

istediğini” söylediği rivayet edilmektedir.²⁷

Buna rağmen şunu da ifade etmeliyiz ki; maalesef bu gayret ve ıslah çabasından da sonuç alınamamıştır. Çünkü “medreselerde bu yenilik yapıldığı (1332) 1914 sene- sinde Osmanlı Hükümeti Umumi Harbe (1. Dünya savaşına) girmiş, harp dört sene sürmüş, 16 yaşındaki gençlere varıncaya kadar herkes askere alınmış olduğu için, zaten bir türlü esaslanamamış olan bu medrese ıslahatından da bir fayda husule gel- memiştir.”²⁸ Bu medrese ıslahatından istenilen hedefe ulaşamamasının bir sebebi olarak da, o dönemin şartlarına göre öğretim süresinin uzunluğu söylenebilir.

2) Dâru'l-Hilâfeti'l-‘Aliye Medresesinin Ders Programları

İhzari (Hazırlık) Sınıfı Ders Programı²⁹

DERSLER	HAFTALIK SAAT
Tertil-i Kur’an-ı Kerim	6
Mâlumât-ı Diniye	4
Sarf-ı Arabî	3
Türkçe	5
Tarih	3
Coğrafya	3
Hesap	4
Hüsn-i Hat	2
TOPLAM	30

27 Bkz. Atay, Hüseyin; *a.g.e.* s. 260.

28 Ergin; *a.g.e.* c. 1-2, s. 129. 1916 yılından itibaren 16 yaşın üzerindeki ve hatta yaşlarına bakılmaksızın, vücutça askerlik yapabilecek görünümde olan Medrese, Sultani, İdadi, Muallim Mektebi öğrencileri dâhil bütün gençlerin ve ayrıca 50 yaşına kadar bütün erkeklerin askere alınacaklarına dair zaman zaman kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar gereği çocuk yaştaki bütün gençler I. Dünya Savaşı boyunca askerlik görevlerini ifa etmişlerdir. Kimi şehit düşmüş, kimi de gâzi olarak dönüp tahsillerine devam etmişlerdir.(Bk. *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 8, s. 131-132, 729,730, 1353; c. 9, s. 298-299, 702, 722; c. 10. s. 143-145; c.11, s. 86, 160, 229.

29 Bu ders programı; Meşihat Makamının resmi yayın organı olan *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Âmire 1334, sayfa 663'ten alınmıştır.

Kısm-ı Tali Ders Programı³⁰

DERSİN ADI		SINIFLAR							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Tertîl-i Kur'an-ı Kerim(*)		-	-	-	-	-	-	-	-
Meânî-i Kur'an		-	-	-	-	-	3	3	4
Hadis-i Şerif		-	-	-	-	-	-	2	2
Fıkıh (ve Ferâiz)		-	-	4	4'	3	3	3	3
Usûl-i Fıkıh		-	-	-	-	-	-	2	2
İlm-i Tevhid		-	-	-	-	-	2	2	2
FELSEFE	Mantık-ı Sûri ve Âdâb	-	-	-	-	-	2	2	-
	İlm-i Ruh	-	-	-	-	-	-	-	2
	İlm-i Terbiye	-	-	-	-	-	-	-	1
Lİ- SAN-I ARABÎ	Sarf ve Nahiv ve Mükâleme	6	5	5	5	5	-	-	-
	Belâgat ve Vaz'	-	-	-	-	-	5	3	3
TÜRK- ÇE	Sarf ve Nahiv ve Tatbikatı	5	4	3	-	-	-	-	-
	İnşâ ve Edebiyat	-	-	-	2	2	2	2	2
Lisân-ı Fârisî		2	2	-	-	-	-	-	-
Elsine-i Ecnebiye (Alman, Fransız, İngiliz, Rus lisanı) (**)		2	2	2	2	2	2	2	2
İslâm Tarihi		2	1	1	1	2	-	-	-
Tarihi Umûmî (ve Türk Tarihi)		-	-	-	2	3	-	-	-
Osmanlı Tarihi		-	-	-	-	-	1	2	-
Coğrafya (Umûmi)		2	2	-	-	-	-	-	-
Coğrafya (Osmanî ve İslâmî)		-	-	2	-	-	-	-	-

30 Bu ders programı, *İlmiye Sahnâmesi*, Matbaa-i Âmire, 1334, sayfa 664-665'ten alınmıştır. Ayrıca bk. *Ceride-i İlmiye, Islâh-ı Medârise Dair Nüsha-i Fevkalâde*, s. 253-254, 372-379; *Ceride-i İlmiye*, c.2 Şaban 1333, aded 14, s. 88-89; *Ceride-i İlmiye*, c. 2 Ramazan 1333, aded 15, s.131-138.

ULUM-I RIYA-ZİYYE	Hendese	Cebir ve Müsel-lesât	Mihanik	Hey'et	Hesap	3	4	-	-	-	-	-	-
					-	2	2	-	-	-	-	-	-
					-	-	2	1	-	-	-	-	-
					-	-	-	-	1	-	-	-	-
					-	-	-	-	-	2	-	-	-
ULUM-I TABİYYE:	Kimya	Hayvanât	Nebatât	Meâdin ve Tabakât	Hıfzı-Sihha ve Tedâvi-i İbtidâî	Fizik (Hikmet-i Tabiiyye)	-	-	2	2	1	-	-
						-	-	1	2	1	-	-	
						-	-	-	2	1	-	-	
						-	-	-	1	1	-	-	
						-	-	-	-	2	-	-	
						-	-	-	-	-	2	-	
Malumatı İktisadiye ve Mâliye						-	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat (Bilhassa Hatt-ı Tâlik)						1	1	-	-	-	-	-	-
Resm-i Hattî						1	1	-	-	-	-	-	-
Terbiye-i Bedeniyye (Her gün münasip zamanlarda gösterilecektir).						-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM (saat)						24	24	24	24	24	24	24	24

(*) Her sınıfta her gün münasip zamanlarda (sabah, öğle ve ikindi namazlarından sonra) talim edilecek ve vücûh-ı kıraat dahi gösterilecektir.

(**) Bu dillerden biri seçildikten sonra mecburi olarak okunacaktır.

Kısm-ı Âlî Ders Programı³¹

DERSİN ADI	SINIFLAR			
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
Tefsir-i Şerif	3	3	3 ³	3
Hadis-i Şerif	3	3	3	3
Usûl-i Hadis	2	-	-	-
Fıkıh	4	4	4	4
Ferâiz	-	2	-	-
Usûl-i Fıkıh	4	4	4	4
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Felsefe (Mantık, Nefs, Ahlâk, Felsefe-i Ülâ)	2	2	2	2
İlm-i Terbiye	2	-	-	-
Hikmeti Teşrî	-	-	2	2
Hukuk ve Kavânîn	-	2	2	2
Edebiyât-ı Arabiyye	2	2	2	2
TOPLAM (saat)	24	24	24	24

b. Medresetü'l-Mütehassısîn

Medreselerde ıslâh düşüncesinin bir ürünü olarak Ders Vekâletince (R.Âhir 1332) Mart 1914'de bir de Medresetü'l-Mütehassısîn denemesi yapılmıştı. Belki de Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin "Tuğba Ağacı Nazariyesi"nden³² etkilenecek medreselere yeniden çekidüzen vermenin ilk ve en önemli yollarından birisinin de, müderrislerin iyi yetiştirilmesi gerektiği kanaatine varılmış olacak ki, bu tarihte bir Medresetü'l-Mütehassısîn kurulması düşüncesi ortaya çıkmış, ancak gerçekleştirilememiştir.³³

Aradan 6-7 ay kadar bir zaman geçtikten sonra 1 Ekim 1914'te kabul edilen Islâh-ı Medâris Nizamnamesi ile kurulan Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesinin bir şubesi ve aynı zamanda bir ihtisas medresesi olarak Medresetü'l-Mütehassısîn'in kuruluşu

31 Bu ders programı *İlmiye Salînamesi*, Matbaa-i Âmiri, 1334, s. 666'dan alınmıştır. Ayrıca bk. *Ceride-i İlmiye, Islâh-ı Medârise Dair Nüsha-i Fevkalâde c.1 s. 252, 380-383; Ceride-i İlmiye, c. 2, Şaban 1333, aded 14, s. 90-91; Ceride-i İlmiye, c. 2, Ramazan 1333, aded 15, s. 139-142.*

32 Emrullah Efendi ve Tuğba Ağacı Nazariyesi hakkında bilgi için bk. Ergun, Mustafa; *Emrullah Efendi Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları*, DTCFD, c. XXX. s. 1-2, Ankara 1982, s. 7-36.

33 Ergin, Osman; *a.g.e.*, c. 1-2, s. 127; Yazıcı; *a.g.m.* s. 72-74.

gerçekleştirilebilmiştir. Islâh-ı Medâris Nizamnamesince tespit edilen şartlara göre medresenin kuruluş amacı: “*Ulûm ve fûnûnda mütehasıs elemanlar yetiştirmektir.*” Öğretim süresi 2 yıl idi.³⁴ Bu ihtisas medresesine öğrenci olarak Dârü'l-Hilâfeti'l-'A-liye'nin Kısım-ı Âli bölümünü bitirerek icazetnâme alıp, müderris unvanına sahip olanlar devam edebileceklerdi.

Bir genel müdür tarafından idare olunacak Medresetü'l-Mütehassısın'ın her bir sınıfında ise 40 (kırk)'ar öğrenci okuyacaktı.

Gerekli hazırlıklardan sonra Medresetü'l-Mütehassısın 1915-1916 öğretim yılında toplam 40 öğrenci ile ve 3 şube halinde Sultan Selim Camii harimindeki Medrese-i Cedîde'de öğretime açıldı.³⁵ Şubeler şunlardı:

1-Tefsir ve Hadis Şubesi,

2-Fıkıh Şubesi,

3-Kelâm ve Tasavvuf ve Felsefe Şubesi.

Her bölümün ayrı ayrı ders programı da haftalık saatleri ile birlikte belirlenerek uygulamaya konulmuştu.³⁶ (Bk. Medresetü'l-Mütehassısın Ders Programı)

Islah-ı Medâris Nizamnamesi ile getirilen bir yenilik olarak ortaya çıkan Medresetü'l-Mütehassısın, zamanımız İlahiyât Fakültelerindeki Yüksek Lisans ve Doktora karşılığı sayılabilecek şekilde düzenlenmişti ve o dönem için çok önemli bir gelişme idi.

34 İlmiye Salnamesi 1334, s. 660, madde 19.20.21; *Ceride-i İlmiye* c. 1. s. 251-252, madde, 19. 20. 21.

35 *Ceride-i İlmiye*, c. 1. s. 257; İlmiye Salnamesi s. 660. Ayrıca bilgi için bk. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 267-268; Yazıcı; a.g.m. 79,82.

36 Bk. İlmiye Salnamesi, 1334 s. 667; *Ceride-i İlmiye*, c.2 Şaban 1333, sayı 14, s. 90-9, sayı 15, s. 143-144.

Medresetü'l-Mütehassısın Ders Programı³⁷

DERSLER	HAFTALIK SAAT	
	Sınıf 1	Sınıf 2
TEFSİR VE HADİS ŞUBESİ:		
İlm-i Nâsîh ve Mensuh	1	1
İlm-i Esbâb-ı Tenzil	1	-
Usûl-i Tefsir	1	1
Tefsir (Umûmi)	6	6
Tabakât-ı Kurrâ ve Müfessirîn	2	3
Nakd-i Rical	2	2
Hadis	6	6
Mevzuat	2	2
FIKİH ŞUBESİ:		
Usûl-i Fıkıh	6	6
Fıkıh-ı Hanefî	4	4
Fıkıh-ı Mâlikî	2	2
Fıkıh-ı Şâfi	2	2
Fıkıh-ı Hanbelî	2	2
Hilaf ve Cedel	4	4
Tarih-i Fıkıh	2	2
Mukayese-i Ahkam	2	2
KELÂM VE TASAVVUF VE FELSEFE ŞUBESİ:		
İlm-i Kelâm	5	5
İlm-i Tasavvuf	2	2
İlm-i Nefs	4	-
Felsefe-i Ülä	-	4
Mantık	2	2
Felsefe-i İslâmiye Tarihi	3	3
Felsefe-i Umûmiye Tarihi	3	3
Tarih-i Edyan ve Mezahib (mukayeseli)	3	3
İlm-i İctima	2	2

37 Bu ders programı *İlmiye Sahnâmesi*, Matbaa-i Âmire 1334, s. 667'den alınmıştır. Ayrıca bk. *Ceride-i İlmiye*, c. 2. Ramazan 1333, aded 15, s. 143.

- Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesinde Yapılan Sınav Sonuçları

Meşihat (Şeyhülislâmlık) Makamının resmi yayın organı (dergi) olarak 1914'ten itibaren yayınlanmaya başlayan Ceride-i İlmiye'de, Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medreselerinde yapılan sınav sonuçları ile bilgiler de tablolar halinde yer almıştır. Burada 1332-1333/1916-1917 ile 1333-1334/1917-1918 öğretim yıllarının sonunda yapılan sınav sonuçlarını naklediyoruz:

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medreseleri

1332-1333/1916-1917 öğretim yılı sınav sonuçları³⁸

MEDRESENİN İSMİ	Kayıtlı öğrenci sayısı	Terfi (Sınıf geçen)	İkmaile (Bütünlemeye) kalan	İpka (Sınıfta kalan)	Askerlik veya başka bazı sebeplerle sınava giremeyenler	YEKÜN (TOPLAM)
Medresetü'l-mütehassısîn	56	55	1	-	-	56
Kısm-ı Âli (Tâli)	220	57	12	10	141	220
Kısm-ı Sâni (Tâli)	372	81	21	5	265	372
Kısm-ı Evvel	247	161	65	10	11	247
İhzari (Hazırlık)	152	94	46	10	2	152
TOPLAM	1047	448	145	35	419	1047

³⁸ Ceride-i İlmiye, c. 3, aded 32, s. 915.

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medreseleri

1333-1334/1917-1918 öğretim yılı sınav sonuçları³⁹

MEDRESENİN İSMİ	Kayıtlı Öğrenci Sayısı	Terfi (Sınıf geçen)	İkmal (Bütünlüme) kalan	İpka (Sınıfta kalan)	Askerlik veya başka bazı sebeplerle sınava giremeyenler	YEKÜN (TOPLAM)
Medrese-i Süleymâniye	76	76	-	-	-	76
Medrese-i Sahn	239	63	15	6	155	239
İbtidâ-i Dahil	380	61	16	2	301	380
İbtidâ-i Hariç	263	135	84	32	12	263
İhzâri (hazırlık)	124	104	17	2	1	124
TOPLAM	1082	439	132	42	469	1082

c. Taşra Medreseleri

İstanbul dışında Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medresesine paralel olarak bazı büyük şehirlerde yeniden kurulan medreseler *Taşra Medreseleri* adıyla anılmışlardır. Şimdi bu medreseler hakkında da kısaca bazı bilgiler vermek istiyoruz.

1) Beyrut ve Medine'de açılanlardan bazıları

Baştan beri haklarında bilgi verilen ve din görevlileri yetiştiren medreseler, genellikle İstanbul'da açılanlardı. Üstelik İstanbul'da açılan söz konusu medreselerde yetişen elemanlar belki de sadece İstanbul'un ihtiyacına cevap verebilecek kadardı. Her ne kadar 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı devleti devamlı parçalanarak toprak kaybına uğruyor ve küçülüyor idiyse de yine de bir hayli geniş toprağa sahipti. Henüz Orta Doğu ülkelerinin önemli bir kısmı devletin sınırları içerisinde idi. Bütün bu bölgelerin de din görevlilerine ve bu görevlileri yetiştirecek mektep ve

39 *Ceride-i İlmiye* c. 4, aded -40 s. 1184.

medreselere ihtiyaçları vardı. Bunlardan isim olarak verebileceğimiz ve taşraya din görevlileri yetiştirecek müesseselerden bazıları şunlardı:

Beyrut'ta, 10 senelik bir öğretimi öngören *Selahaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi*.⁴⁰

1913'te ilk ve ortaöğretimi de bünyesinde bulundurarak Evkaf Nezareti tarafından Medine'de açılmasına karar verilen *Medresetü'l-Külliye*.⁴¹

2) Anadolu'da açılanlardan bazıları

İstanbul'daki medreseler Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye adıyla yeniden ve tek medrese halinde düzenlenirken, taşrada yani İstanbul dışında bulunan medreseler için ilk yıl (1914'de) herhangi bir teşebbüs ve müdahalede bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak ertesi yıl (1915'te) vilayetlerde bulunan medreseler de aynı Nizamnâme çerçevesine alınmıştır. Böylelikle köy ve kasabalar için dinî ilimler, fen ilimleri ve sosyal konulu ilimlerle donanmış imam, hatip, vâiz, müderris ve muallim yetiştirilmek üzere öğretim süresi 5 yıl olan 42 *Medrese-i Tâliye* kurulması kararlaştırılmıştır.⁴³ (Bk. *Taşra Medreseleri Ders Programı*).

Gerektiği zaman sayıları artırılacak bu medreseler ilk yılda (Eylül 1915) 14 yerde açılmışlardır. Bu yerler: Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Tire, Ödemiş, Konya, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Amasya, Maraş, Harput, Kastamonu, Edirne.⁴⁴

1916-1917 öğretim yılında; Balıkesir, Bolu, Elmalı, Niğde ve Sivas'ta yenileri açılmış ve sayıları 19'a ulaşmıştır.

Bunu takip eden 1917-1918 öğretim yılında ise, medreselere Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun'la getirilen yeni şekille birlikte, Kerkük'te yeni bir medrese daha açılmıştır. Böylelikle taşradaki düzenli medrese sayısı 20'ye yükselmiştir.

40 Ders programı için bk. İlmiye Salnâmesi, Matbaa-i Âmire, 1334, s. 670-673; Atay; *a.g.e.* s. 318-319.

41 *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 5. s. 319-322.

42 Taşra Medreselerinin Tedrisat Cetveli (ders programı) için bk. İlmiye Salnamesi 1334, s. 668.

43 Unat, F. Reşit; *a.g.e.* s. 80; Parmaksızoğlu, İsmet; *Türkiyede Din Eğitimi*, MEB Ankara 1966, s. 19-20; Dinçer, Nahit; *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Yağmur Yay. İstanbul, 1974, s. 17. Atay; *a.g.e.* 287-292.

44 *Ceride-i İlmiye*, aded. 17 (Z. Kade 1333), s. 216; Yazıcı; *a.g.m.* 99.

Taşra Medreseleri Ders Programı⁴⁵

DERSLER	SINIFLAR				
	1.	2.	3.	4.	5.
Kur'an-ı Kerim (*)	-	-	-	-	-
Ahlâk-ı Kur'âniye	1	1	1	1	-
Tefsir-i Şerif	-	-	-	2	2
Hadisi Şerif	-	-	-	2	2
Fıkıh	2	2	3	3	2
İlmi Tevhid	-	-	-	-	2
Arabî Sarf ve Lügat	5	5	-	-	-
Arabî Nahiv ve Mükâleme	-	-	5	4	2
Türkçe Sarf ve Nahiv ve Tatbikatı ve Kitâbet	5	5	4	3	2
Tarih-i İslâm	1	1	1	1	1
Muhtasar Tarihî Umûmi ve Osmanî ve Türk Tarihi	1	1	2	2	1
Coğrafyayı Umûmi ve Osmanî	1	1	2	-	-
Hesab	4	3	-	-	-
Hendese	-	1	1	1	-
Cebir	-	-	1	-	-
Muhtasar İlm-i Heyet	-	-	-	-	1
Ulûm-ı Tabiiye (Fizik, Kimya, Hayvânât, Nebatât, Meâdin ve Tabakât)	-	-	3	3	2
Hıfzı's-Sıhha ve Tedavi-i İbtidâî	-	-	-	-	2
Ziraat	1	1	1	-	-
Mâlumât-ı Kanuniye ve İktisadiye ve Maliye	-	-	-	-	3
Usûl-i Terbiye ve Talîm	-	-	-	2	2
El İşleri	1	1	-	-	-
Hutut (Hat'lar)	1	1	-	-	-
Resm-i Hattî	1	1	-	-	-
Terbiye-i Bedeniye (Haftada 3 gün veya her gün yarımşar saat bütün sınıflarda)					
İlâhi (Haftada 3 gün veya her gün yarımşar saat bütün sınıflarda)					

(*) Sabah namazından sonra veya bundan başka uygun görülen bir zamanda bir saatten az olmamak şartıyla her gün okutulacaktır.

- Taşra Medreselerinde Yapılan Sınav Sonuçları

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medreselerinde yapılan sınav sonuçları gibi Taşra Medreselerinde yapılan sınav sonuçları da Meşihat Makamının resmi yayın organı konumundaki Ceride-i İlmiye'de yayımlanmıştır. Burada 1332-1333/1916-1917 ile 1333-1334/1917-1918 öğretim yıllarının sonunda yapılan sınav sonuçlarını naklediyoruz

Taşra Medreseleri**1332-1333/1916-1917 Öğretim Yılı Sınav Sonuçları⁴⁶**

Medresenin İsmi	Kayıtlı öğrenci sayısı	Terfi (sınıf geçen)	İkmal (Bütünlemeye kalan)	İpka (Sıfıfta kalan)	Askerlik veya başka bazı sebeplerle sınava giremeyenler	Yekün (TOP-LAM)
1. Bursa Medresesi	156	102	24	25	5	156
2. Manisa Medresesi	170	124	29	10	7	170
3. Konya Medresesi	109	65	23	18	3	109
4. Karahisar-ı Sahip	62	54	-	-	8	62
5. Edirne	101	59	34	8	-	101
6. Kayseri	113	60	17	1	35	113
7. Ödemiş	69	55	2	7	5	69
8. Balıkesir	80	60	8	12	-	80
9. Bolu	54	39	4	11	-	54
10. Elmalu	37	37	-	-	-	37
11. Uşak	102	65	23	13	1	102
12. Tire	69	43	3	9	14	69
13. Kastamonu	94	55	8	5	26	94
14. Amasya	73	48	6	15	4	73
15. Maraş	98	36	17	5	40	98
16. Eskişehir	107	72	20	10	5	107
17. Niğde	69	18	14	24	13	69
18. Harput	69	40	16	3	10	69
19. Sivas	48	42	2	-	4	48
TOPLAM	1680	1074	250	176	180	1680

46 Ceride-i İlmiye, c. 3, (Şevval 1335) aded 32. s. 915.

Taşra Medreseleri

1333-1334/1917-1918 Öğretim Yılı Sınav Sonuçları⁴⁷

Medresenin İsmi	Kayıtlı öğrenci sayısı	Terfi (Sınıf geçen)	İkmalde (Bütünlemeye kalan)	İpka (Sınıfta kalan)	Asterlik veya başka bazı sebeplerle sınava giremeyenler	Yekün (TOP-LAM)
1. Harput Medresesi	54	32	5	13	4	54
2. Maraş Medresesi	130	52	18	26	34	130
3. Karahisar-ı Sahip Med.	52	38	10	-	4	52
4. Edirne Medresesi	89	65	11	9	4	89
5. Sivas Medresesi	82	43	17	8	14	82
6. Kastamonu Medresesi	67	55	7	5	-	67
7. Bolu Medresesi	102	42	32	7	21	102
8. Manisa Medresesi	150	116	25	9	-	150
9. Tire Medresesi	74	37	7	30	-	74
10. Bursa Medresesi	161	113	23	23	2	161
11. Eskişehir Medresesi	107	56	23	25	3	107
12. Uşak Medresesi	60	43	6	3	8	60
13. Ödemiş Medresesi	75	31	11	17	16	75
14. Kayseri Medresesi	78	44	9	-	25	78
15. Kerkük Medresesi	63	19	40	3	1	63
16. Elmalu Medresesi	41	31	4	6	-	41
17. Niğde Medresesi	39	33	-	6	-	39
18. Konya Medresesi	115	62	34	17	2	115
19. Balıkesir Medresesi	117	87	9	20	1	117
20. Amasya Medresesi	61	49	4	4	4	61
TOPLAM	1717	1048	295	231	143	1717

47 Ceride-i İlmiye, c. 4 (Safer 1337), aded 40, s.1184.

“Talebe-i ulûmun mümaresât-ı bedeniyesi”⁴⁸

Haftada 3 gün veya her gün yarımşar saat medresenin bütün sınıfları beden eğitimi yapmak zorunda idi.

3. Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun

İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile Merkezde (İstanbul’da) kurulan Dâru’l-Hilâfe-ti’l-‘Aliye Medresesinden, I. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı sıkıntılar ve öğrencilerin askere alınmalarından dolayı hedeflenen başarının elde edilemediğini yukarıda ifade etmiştik. Aynı sebeplerle Taşra Medreselerinden de maalesef olumlu sonuçlar alındığını söyleyebilmemiz mümkün değildir. Savaş neticesinde taşra medreselerinin kurulduğu Beyrut, Medine, Kerkük gibi bazı bölgeler zaten kaybedilmişti.

Öte yandan İslâh-ı Medâris Nizamnâmesini çıkaran Mustafa Hayri Efendinin görevden ayrılması üzerine 1916 (5 Recep 1334/25 Nisan 1332)’da Musa Kazım Efendi Şeyhü’l-İslâm olmuştur.⁴⁹ Musa Kazım Efendi göreve gelir gelmez, medreselerle ilgili

48 Fotoğrafın aslı için bk. *Tedrisat Mecmuası*, sene 5, numara 6-30, c. 3, s. 204-205’teki Ek.

49 Musa Kazım Efendinin Şeyhülislamlığa atanması ile ilgili Padişah Mehmet Reşat’ın imzasını taşıyan kararname için bk. *Ceride-i İlmiye*, c. 3, s. 432. (Devlete ve millete hizmet eden diğer birçok insanın ailesine olduğu gibi,

yeni bir kanun hazırlığına başlamış ve 1917 (10 Cemaziyelâhir 1335/2 Nisan 1333) tarihinde 16 maddelik *Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun*'u çıkarttırmıştır.⁵⁰

Medâris-i İlmiye Hakkında Kanunla Osmanlı devleti sınırları içerisindeki medreselerin tamamının önceden de olduğu gibi, Makam-ı Meşihâta (Şeyhu'l-İslâmlığa) bağlılığı ifade edilmiştir. Ayrıca gereken yerlerde yeni medrese açma yetkisinin de Meşihâta ait olduğu belirtilmiştir. Kezâ; yine önceden olduğu gibi İstanbul dâhilinde bulunan medreseler, Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi adıyla tek yönetim altında tutulmaya devam edilmiştir. Ancak bu sefer medreseler, öğretim süreleri 3'er yıl olan İbtidâi Hariç, İbtidâi Dâhil ve *Sahn* adıyla 3 dereceye ayrılmıştır.⁵¹ Ayrıca bunların üstünde 3 yıllık *Medrese-i Süleymaniye* kurulmuştur. Kezâ; medrese için bir de **İhzarî (hazırlık) sınıfı** ihdas edilmiş ve haftada 24'er saatlik program hazırlanarak medresenin diğer kısımlarının programları ile birlikte yürürlüğe konulmuştur.⁵²

Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi tarafından aynı yıl (1917'de) hazırlatılıp yürürlüğe konulan *Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi ile Taşra Medârisi Hakkında Nizamname*'de bu medresenin kuruluşu, giriş şartları... vb. belirlenmiştir.⁵³

Medâris-i İlmiye Hakkında Kanunla kurulan 3 yıllık *Medrese-i Süleymâniye* şu dört şubeden oluşmuştur: ⁵⁴

1- *Tefsir ve Hadis Şubesi,*

2- *Fıkıh Şubesi,*

3- *Kelâm ve Hikmet Şubesi,*

Musa Kazım Efendi'nin ölümünden sonra da onun ailesine Devlet maaş bağlamıştır. Bu maaş zaman zaman ihtiyaç ve şartlara göre meclisten geçirilen kararlarla arttırılmıştır. Bu kararlardan birisi de TBMM tarafından 19 Haziran 1927 tarihinde 341 sayılı kanun ile Musa Kazım Efendi'nin zevcesi Aliye Hanımın "*Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden*" almakta olduğu maaşın arttırılması ile ilgilidir. Bk. *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 8/B Ankara Türk Ocakları Merkez Hey'eti Matbaası 1928, s. 1674.)

50 Kanunun tam metni için bk. *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 9, 2 Nisan 1333 (1917) 10 Cemaziyelâhir 1335, s. 598-600; ayrıca bk. *Ceride-i İlmiye* c. 3, Cemaziyelûla, 1335, sayı 31, s. 877-880.

51 *Medrese-i Sahn*, Dâhil ve Hariç kısımlarının programları için bk. *Ceride-i İlmiye*, c. 3, Zilhicce 1335, sayı 33, s. 941-942; c. 4, Zilkade 1336, sayı 37, s. 1119-1122.

52 Bk. *Ceride-i İlmiye* c. 4 Zilkade 1336, sayı 37, s. 1119-1122.

53 *Düstur*, Tertib-i Sâni c. 9, s. 745-752; *Ceride-i İlmiye*, c. 3, aded 33, s. 936-943.

54 *Medrese-i Süleymaniye'nin kürsüleri (Anabilim Dalları) için bk. Ceride-i İlmiye*, c. 3, Zilhicce 1335, sayı 33, s. 940-941; ayrıca medresenin bölümlerine göre yönetici ve öğretim kadrosu için bk. *Ceride-i İlmiye* c. 3, Zilhicce 1335, sayı 33, s. 959-967; *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 9, 20 Eylül 1333 (1917), 3 Zilkade 1335, s. 745-752.

4- Edebiyat Şubesi.

Makam-ı Meşihat'ça lüzum görülürse Medrese-i Süleymaniye'de başka şubeler de açılabilirdi. Her şubenin öğrenci sayısı ise 60'ı geçmeyecekti.

Kanunla taşra medreseleri de bu derecelere göre tertip ve tanzim edilecekti.⁵⁵

Medresedeki yatılı öğrenci sayısı ilk yıl 1350'yi geçmeyecekti. Ancak gerekirse sonraki yıllarda bu sayı arttırılabilecekti.

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medresesinin tamamının yiyeceği Hazine-i Evkâf'ca karşılanacaktı. Giyim- kuşamları Hazine-i Maliyece temin edilecekti. Medrese-i Süleymâniye talebesine ise Hazine-i Maliyeden 150 (yüzelli)'şer kuruş aylık verilecekti.

Medrese-i Süleymâniye'den mezun olanlara İcazetnâme ile **İstanbul Ruûs-u Hümâyunu**, Medrese-i Sahndan mezun olanlara *Ehliyetname* ile *Taşra Ruûs-u Hümâyunu* ve Medrese-i İbtidaiyenin İbtidâi Hâriç ve İbtidâi Dâhil kısımlarından mezun olanlarına ise, derecesine göre yalnız *Ehliyetname* verilecekti.⁵⁶

İstanbul Ruûs-ı Hümâyununa nail olanlara *Müderris* unvanı verilip, kendilerine Dersiâmlık tertibinden 400 (dört yüz) kuruş maaş ödenecekti.

Bu demekti ki, başlangıçtan beri olduğu gibi, bu dönemde de medrese mezunları mezun oldukları kurumlara yani medreselere tekrar müderris olarak dönebileceklerdi. Ayrıca orduya ve sivil kesime muhtelif derecelerde din görevlisi olabileceklerdi.⁵⁷

Musa Kazım Efendi'nin çıkarttığı Medâris-i İlmiye Hakkında Kanunla yeniden şekillendirilen Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medresesinin programı şöyle idi: (**Bk. Ders Dağıtım Programları ve Kürsi Dağıtım Çizelgesi**)

55 Taşra Medreselerinin teşkilatı için bk. *Ceride-i İlmiye*, c. 3 Zilhicce 1335, sayı 33, s. 936-939; c. 4, Zilkade 1336, sayı 37, s. 1117-1118.

56 Medrese-i Süleymaniye'nin yöneticileri ve müderrislerinin isim listesi için bk. *Ceride-i İlmiye*, c. 3, Zilhicce 1335, aded 33, s. 959-967.

57 Yazıcı; *a.g.m.* s. 92; Atay; *a.g.e.* s. 289-291.

İhzarî (Hazırlık) Sınıf Ders Programı⁵⁸

DERSLER	Haftalık saati	
	1.Sınıf	2.Sınıf
Kur'an-ı Kerim	5	5
Ulûm-ı Diniye	3	3
Lugât-ı Arabiye (Mükâleme suretinde)	3	4
Lugât-ı Farişiye	2	2
Türkçe	4	3
Hesap	2	2
Hüsn-i Hat	2	2
Tarih-i Osmâni	1	1
Coğrafya	1	1
İlm-i Eşya	1	1
İlâhi (*)	-	-
Terbiye-i Bedeniye (*)	-	-
TOPLAM	24	24

(*) İlâhi ve Terbiye-i Bedeniye (Beden Eğitimi), ders saatleri dışında yapılacaktır.

İbtidâi Dâhil Ders Programı⁵⁹

DERSLER	SINIFLAR		
	HAFTALIK SAAT		
Tertil-i Kur'an-ı Kerim	1	1	1
Hadis-i Şerif	1	1	1
Fıkıh	3	3	3
Kelâm	-	1	1
Lisân-ı Arabî	4	4	4
Mantık	1	2	2
İnşa ve Edebiyat-ı Türkiye	2	2	2

58 Bk. Ceride-i İlmiye, c. 4, Zilkade 1336, sayı 37, s. 1122.

59 Bk. Ceride-i İlmiye, c.4, Zilkade 1336, sayı 37, sh.1120; Ceride-i İlmiye c.3, Zilhicce 1335, aded 33, sh. 941; Ceride-i İlmiye, c.3, Zilhicce 1335, aded 33, sh. 962-963.

Tarih	İslâm	1	2	-
	Osmanî	2	-	-
	Umûmi	-	1	1
Malumat-ı Hukukiye		-	-	1
Ulûm-ı Riyaziye	Hendese	1	2	-
	Cebir	2	1	-
	Hey'et	-	-	3
Tabiiyyat	Kimya	2	1	-
	Hikmet	2	1	-
	Tarih-i Tabii	-	-	2
Hıfzı's-Sihha		-	-	1
Elsine-i Ecnebiye(*)		2	2	2
Terbiye-i Bedeniye (**)		-	-	-
TOPLAM		24	24	24

(*) Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça lisanlarından biri.

(**) Terbiye-i Bedeniye, ders saatleri dışında yaptırılacaktır.

İbtidâi Hariç Ders Programı⁶⁰

DERSLER	SINIFLAR			
	HAFTALIK SAAT			
Tertil-i Kur'ân-ı Kerim	3	3	2	
Sarf-ı Arabî	3	4	-	
Lugat ve İştikak-ı Arabî (Mükâleme suretinde)	3	-	-	
Nahv-i Arabî	-	3	4	
Ulûm-ı Diniye	-	-	4	
Türkçe	4	3	3	
Fârisî	1	1	1	
Tarih	İslâm	1	1	1
	Osmânî	-	-	1

60 Ceride-i İlmiye, c. 4, Zilkade 1336, sayı 37, s. 1121; Ceride-i İlmiye c. 3, Zilhicce 1335, aded 33, s. 941; Ceride-i İlmiye, c. 3, Zilhicce 1335, aded 33, s. 964-967.

Riyâziyat	Hesap	2	2	1
	Hendese	-	-	1
Malumat-ı Tabiiyye ve Sihhiye		-	1	1
Coğrafya		2	1	-
Hüsn-i Hat		1	1	1
Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye		1	1	1
Elsine-i Ecnebiye(*)		2	2	2
Terbiye-i Bedeniye(**)		-	-	-
TOPLAM		23	23	23

(*) Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça lisanlarından biri.

(**) Terbiye-i Bedeniye, ders saatleri dışında yapılacaktır.

Medrese-i Sahn Ders Programı⁶¹

DERSLER	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf
	Haftada	Haftada	Haftada
	Saat	Saat	Saat
Tefsir-i Şerif	2	2	2
Hadis-i Şerif	2	1	1
Usul-i Fıkıh	3	3	3
Fıkıh-ı Hanefi	3	3	3
Kelâm	2	2	3
Belâğat ve Edebiyat-ı Arabiye	3	3	3
Edebiyât-ı Türkiye	2	2	2
Mantık	2	3	2
Felsefe	1	1	1
İlm-i İctima	1	1	1
Mâlumât-ı Hukukiye	1	1	1
Elsine-i Ecnebiye(*)	2	2	2
TOPLAM	24	24	24

(*) Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusça lisanlarından biri.

61 Ceride-i İlmiye c. 4, Zilkade 1336, sayı 37, s.1119; Ceride-i İlmiye c. 3, Zilhicce 1335, aded 33, s. 941; Ceride-i İlmiye c. 3, Zilhicce 1335, aded 33, s. 960- 961.

Medrese-i Süleymaniye Kürsileri⁶²

KÜRSİ ADI	Adedi
TEFSİR VE HADİS ŞUBESİ	
Tefsir-i Şerif	3
Hadis-i Şerif	3
Usûl-i Hadis ve Nakd-i Rical	1
Tabakat-ı Kurra' ve Müfessirîn	1
FIKİH ŞUBESİ	
Fıkh-ı Hanefî	3
Fıkh-ı Şâfiî	1
Fıkh-ı Mâliki	1
Fıkh-ı Hanbeli	1
Usûl-i Fıkıh	3
Hilâfiyât	1
Tarih-i Fıkıh	1
KELÂM VE HİKMET ŞUBESİ	
Kelâm	3
Tasavvuf	1
Felsefe-i İslâmiye Tarihi	1
Hikmet-i İlahiye	1
Mantık	1
İlm-i Nefs ve Ahlâk	1
Felsefe-i Umûmiye Tarihi	1
Tarih-i Edyan ve Din-i İslâm	1
EDEBİYAT ŞUBESİ	
Edebiyat-ı Arabiye	3
Edebiyat-ı Türkiye	1
Edebiyat-ı Fârisiye	1
Edebiyat-ı Garbiye	1

- Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesince Verilen *Ehliyetname* Örnekleri

62. *Ceride-i İlmîye* c. 3 Zilhicce 1335, aded 33, s. 940-941; *Ceride-i İlmîye*, c.3, Zilhicce 1335, aded 33, s. 959-960.

DEVLET-İ 'ALİYYE-İ OSMANİYE

MAKAM-I MEŞİHAT-I İSLÂMİYEDEN İTA OLUNMUŞTUR

Şeyhu'l-İslâm

(Mühür)

DÂRU'L-HİLÂFETİ'L-'ALİYE MEDRESESİ

İBTİDÂÎ DÂHİL KISMI

Tarih-i neşeti Derecesi Künyesi

6 Ramazan sene 335 Aliyyü'l-a'lâ Bursa'nın Kestel karyesinden

26 Haziran 333 İkinci Hüseyin Ağa oğlu üçyüzdört

tevellütlü yüzaltmış bir numarada mukayyet Hâfız Hasan Hüsni Efendi

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi İbtidai Dâhil kısmında ikmal-i tahsil eden Hüseyin Ağa oğlu Hâfız Hasan Hüsni Efendinin icra kılınan imtihan-ı umumi neticesinde aliyyü'l-a'lâ derecede isbat-ı liyakat eylediğini mübeyyin işbu ehliyetname ita kılındı.

1 Rebiü'l-Evvel 1339 11 Teşrin-i Sanî 1336

Tertil-i Kur'an-ı Hadis-i Şerif Fıkıh Kelâm Lisan-ı Arabi Mantık İnşa ve Edebiyat-ı

Kerim Müderrisi Müderrisi Müderrisi Müderrisi Müderrisi Müderrisi Türkiye Müderrisi

(Vefat etmiştir)(Mühür) (Mühür)(Mühür)(Mühür)(Mühür)

Ulûm-ı Tarihiyye Malûmat-ı Ulûm-ı Ulûm-ı Hıfzu's Terbiye-i Elsine-i Ecnebiyye

Müderrisi Hukukiye Riyâziye Tabiiye Sıhha Müderrisi Bedeniye Müderrisi

(Mühür) Müderrisi Müderrisi Müderrisi (Mühür) Müderrisi

(Mühür) (Mühür) (Yoktur) İşbu ehliyetname Tasdik olunur. **Kaydına mu-****vafıktır.**

14 Receb 1339 22 Mart 1337 1 Rebiü'l-Evvel 1339

11 Teşrin-i Sâni 1336 (Mühür) Meşihat-ı İslâmiyye (Mühür)

Ders Vekili

DEVLET-İ 'ALİYYE-İ OSMANİYE

MAKAM-I MEŞİHAT-I İSLÂMİYEDEN İTA OLUNMUŞTUR

Şeyhu'l-İslâm

(Mühür)

DÂRU'L-HİLÂFETİ'L-'ALİYE MEDRESESİ

SAHN KISMI

Tarih-i neş'eti Derecesi Künyesi

F. 17 Şaban 1340 A'lâ Batumlu Yusuf Oğlu Murad Efendi

F. 15 Nisan 1338 Tevellüdi 305

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi Sahn kısmında ikmal-i tahsil eden Batumlu Yusuf oğlu Murad Efendinin icra kılınan imtihan-ı umumi neticesinde A'lâ derecede isbat-ı liyakat eylediğini mübeyyin işbu ehliyetname ita kılındı.

F. 25 Şevval 1340 F. 22 Haziran 1338

Usûl-i Fıkıh Müderrisi Fıkıh-ı Hanefi Müderrisi Kelâm Müderrisi
Belağat ve Edebiyat-ı Arabiye Müderrisi

(Mühür)(Mühür) (Mühür) (Mühür)

Hadis-i Şerif Müderrisi Tefsir-i Şerif Müderrisi Mevâlid Müderrisi Feraiz Mü-

derrisiHıfzı's-Sıhha Müderrisi

Elsine-i Ecnebiye Malumât-ı Hukukiye İlm-i İctima

(Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür)

Felsefe MüderrisiMantık MüderrisiEdebiyat-ı Türkiye Müderrisi

(Mühür) (Mühür)(Mühür)

İşbu Ehliyetname tasdik olunur
Kaydına Muvafaktır

F. 19 Zilkâde 1340

F. 12 Zilkâde 1340

F. 16 Temmuz 1338

F. 8 Temmuz 1338

Meşihat-ı İslâmiye Ders Vekili (Mühür)

4. TBMM'ce Kabul Edilen Medâris-i İlmiye Nizamnamesi

a. Yeni Bir Medâris-i İlmiye Nizamnamesi Çıkarmayı Gerekli Kılan Şartlar

Osmanlı devletinin son padişahı VI. Mehmet Vahidettin'in görev yaptığı 1918-1922 yılları, 'Mütareke' veya 'İstiklâl Savaşı' yılları olarak tarihe geçmiştir. **İstiklâl Savaşı sonrasında** TBMM tarafından 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, Vahidettin yurt dışına sürgün edilmiştir.

Mehmet Vahidettin döneminde İstanbul İngilizler tarafından işgali edilmişti. Bundan dolayı bizzat padişah veya yakın çevresi tarafından başka alanlarda ciddi birtakım işler yapılamadığı gibi eğitim ve öğretim alanında da dikkate değer faaliyetlerin gerçekleştirildiğini söyleyebilmemiz mümkün değildir.

Aynı yıllarda Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından 1919'de başlatılan Milli Mücadele hareketi vardı. Milli mücadele veya diğer adıyla **İstiklâl Savaşı devam ederken** 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmış-

tu. İşgal altında bulunan İstanbul'a karşı TBMM'nin etkinliği giderek artıyordu. Her ne kadar hazırlanılarak yürürlüğe konulan Nizamnâmeler ve kanunlarla kurulan İstanbul ve taşradaki Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi imkânları nispetinde faaliyetlerine devam ediyor idiyse de, artık İstanbul hükümeti medrese ve eğitim sistemiyle uğraşacak durumda değildi. Üstelik o yıllarda sürekli yapılan savaşlar dolayısıyla İstanbul başta olmak üzere işgal bölgeleri ile Anadolu'daki medreseler zaman zaman tatil edilmiş, binalarının önemli bir kısmı kışla veya karargâh yahut mülteciler için sığınak yeri olarak kullanılmağa başlanmış, birçoğu da tahrip olmuştu.⁶³ Yukarıda anlatıldığı gibi medrese ve mektep talebesinin ise, 16 yaşından yukarı olanları hatta yaşı ne olursa olsun eli silah tutabilecek durumda olan herkes askere alınmıştı. Dolayısıyla İstanbul Hükümeti marifetiyle yaptırılacak eğitim ve öğretimden giderek umut kesilmeye başlanmıştı. Bu durumda yapılacak şey, Anadolu'da yeni medreseler açmaktı. İşte böyle bir dönemde 1921 yılından itibaren, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden yeni medreselerin açılması için TBMM Başkanlığına ve Ankara hükümetine müracaatlar başlamıştır. Tokat, Gerede, Sinop, Trabzon, Ankara gibi bazı il ve ilçeler adına müftülerin, valilerin, kaymakamların, mutasarrıfların, belediye başkanlarının, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarının, bölge ulemâsının, Ticaret Odası üyelerinin... vb. imzaları ile yeni medreselerin açılması için TBMM'ye müracaatlar yapılmıştır.⁶⁴

Yapılan müracaatlarda dikkat çeken hususlardan biri; ulemâ ve müftüler ile vali, kaymakam, belediye başkanı gibi yöneticilerin ve halkın temsilcisi konumundaki bazı teşkilat mensuplarının aynı dilekçeye imza koymuş olmalarıdır.

Müracaatlarda dikkat çeken ikinci bir husus; en son Musâ Kazım Efendi tarafından çıkarılan Medâris-i İlmiye Hakkında Kanunla uygulamaya konulan medrese sisteminin örnek alınmasıdır. Bu durum, son şekli ile Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medreselerinin beğenilmiş ve benimsenmiş olduğunu ifade etmektedir.

Kezâ müracaatlarda dikkat çeken bir başka husus da; memlekette namaz kıldırabilecek, cenazelerin tekfin ve defin işlemlerini yapabilecek elemanların giderek azalmasından yakınılması ve tez elden bu görevleri ifa edebilecek elemanların yetiştirilebilmesi için medrese açılması talebinde bulunulmasıdır. Çünkü savaşlar sebebiyle yıllar boyu

63 Bu durumu belgeleyen ve İskilipli Atıf Hoca olarak tanınan Muhammed Atıf Efendinin Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye İbtidâi Dâhil Medresesi Umûm Müdürü sıfatıyla Meşihat (Şeyhü'l-İslâmlık) makamına yazdığı Müzekkere için bk. *Sebilürreşad*, c. 19 / 76; *Sebilürreşad* 19/100; *Sebilürreşad* 19 / 127, 19 / 128; Albayrak, Sadık; *Türkiye'de Din Kavgası*, 2. baskı, İstanbul 1975, s. 175.

64 Bk. *Sebilürreşad*, c. 19/76; *Sebilürreşad* 19/100; *Sebilürreşad* 19/127, 19/128.

medreseler doğru dürüst faaliyette bulunamamış, dolayısıyla yeni elemanlar yetişemez olmuştur.

b. Medâris-i İlmiye Nizamnamesinin Kabul Edilişi ve İçerdiği Hükümler

Anadolu'nun dört bir yanından yapılan müracaatlar üzerine, 8 Mayıs 1337 (1921)'de *Medâris-i İlmiye Nizamnamesi* tasarısı meclise sevk edilmiştir. Tasarı 30 Şaban 1337 (1921) de kabul edilmiştir.⁶⁵ Nizamname, İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar kurulunun) reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili olarak Fevzi (Mareşal Fevzi Çakmak) ile Vekillerin (Bakanların) tamamının imzaları ve TBMM Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal'in onayı ile yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur.⁶⁶ Bu gelişme, o günün ağır sosyal ve ekonomik şartlarına rağmen (TBMM, Fevzi Çakmak ve Mustafa Kemal tarafından) medrese eğitimine nasıl önem verildiğini göstermesi bakımından dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir.⁶⁷

26 maddeden oluşan Medâris-i İlmiye Nizamnamesi özetle şu şartları içeriyordu:

1. maddede: "Medreseler iki nevidir: *Biri*; Dâru'l-Hilâfe Medreseleri, *diğeri*; Medâris-i atikanın (eski medreselerin) ıslahından hâsıl olan Medâris-i İlmiyedir. Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin teşkilat ve sûret-i idaresi başkaca bir talimata tabi olduğundan iş bu Nizamname Medâris-i İlmiye'ye aittir" denilmektedir. Bu maddeden anlaşılıyor ki, İstanbul'daki Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesinin varlığı TBMM'ce de onaylanmaktadır. TBMM'ce kabul edilen Medâris-i İlmiye ile ise, Anadolu'nun muhtelif kesimlerindeki eski medreseler ıslâh edilerek, onlara yeniden bir çeki düzen verilmiştir.

65 Nizamnamenin metni için bk. *Sebilürreşad*, c. 19, aded 481, s. 135-136; ayrıca bk. *Düstur*, 3. Tertip, c. 2, s. 41-42.

66 Medâris-i İlmiye Nizamnamesinin altında imzası olan İcra Vekilleri Heyeti üyeleri şu isimlerden oluşmakta idi:

İcra Vekilleri Heyeti Reisi	Şer'iye Vekili	Adliye Vekâleti Vekili
Müdafaa-i Milliye Vekili	Fevzi	Mehmet
Maarif Vekili	Maaliye Vekili	Hariciye Vekili
Doktor Refik	Ferid	Bekir Sami
Dâhiliye Vekili	Erkân-ı Harbiye	Sıhhiye ve Muaveneti
Mehmet Ata	Umumiye Vekâleti Vekili	İçtimaiye Vekili
İktisat Vekili	Fevzi	Doktor Refik
Mahmut Celal	Nafia Vekili	
	Ömer Lütfi	

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

67 Ayhan, Halis; *Türkiyede Din Eğitimi*, s. 10.

Diğer maddelerde ise özetle şu hükümler yer almıştır:

Nasıl ki, Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi (İstanbul'daki) Şer'îye Vekâletine bağlı ise, Medâris-i İlmiye de TBMM'ce Ankarada kurulan Hükümetin Şer'îye Vekâletine bağlanmıştır. Şer'îye Vekâletince uygun görülecek yerlerde yeni medreseler açılacaktır.

Medresede tahsil süresi; ilk 6 senesi *Kısm-ı Evvel*, ikinci 6 senesi ise *Kısm-ı Sâni* olmak üzere toplam 12 yıldır. *Kısm-ı Evvel*'de günde 3'er, *Kısm-ı Sâni*'de 2'şer ders okunur. Haftada tahsil 6 gün olup, tatil yalnızca Cuma günleridir.

Her Müftü bulunan yerde 5 kişilik birer Medrese-i İlmiye Encümeni bulunacak ve bu Encümenin başkanı Müftü olacaktır. İlmiye Encümeni medreseyi teftiş ve murakabe edecektir.

Medreseye kayıt yaptıracak öğrenciler; 12 yaşından küçük, 17 yaşından büyük olmayacaktır. Ancak 17 yaşın üstündekiler, 1. sınıfa değil, imtihanla liyakatlerine göre üst sınıflardan birine kaydolabilecekti. 12 yaşından küçük olanlar, eğer medresede akrabasından kimse varsa onun yanında kayıt yapılmaksızın gecelemesine (kalmasına), hıfza çalışmasına ve mektebe devam etmesine müsaade edilebilecekti.

Her yıl 8 ay süresince ders yapılacak, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları ile hangi mevsime tesadüf ederse etsin Ramazan ayı tatil yapılacaktır.

Medâris-i İlmiye Nizamnamesinden ayrı olarak 1341 (1922) yılında bir de Anadolu'daki Dâru'l-Hilâfe teşkilatına ait olmak üzere; *Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medâris Talimatnamesi* hazırlanmıştır. Toplam 107 maddeden oluşan bu talimatname Medâris-i İlmiye Nizamnamesi ile birlikte yayımlanmıştır.⁶⁸

24. madde de ise; *Medâris-i İlmiyeye şimdilik kabul edilen ulûm ve fûnûn ber vech-i zîr'dir* (aşağıda olduğu gibidir) denilmekte⁶⁹ ve ders programı verilmektedir. (Bk. **Medâris-i İlmiye Ders Programı**)

68 Talimatnamenin bazı maddeleri için bk. Atay; *a.g.e.* s. 330-332.

69 Bk. *Sebilürreşad*, c. 19, aded 481, s. 136.

Medâris-i İlmiye Ders Programı⁷⁰

DERSLER	DERS SAATLERİ											
	Kısm-ı Evvel						Kısm-ı Sâni					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Sarf	5											
Tertil-i Kur'an	4											
Lügat-ı Arabiye	3	2										
İmlâ ve kıraat	2	2										
Hesap	2	2	2									
Hat	2	2										
Avâmil ve Izhar	-	5										
Halebî	-	4	4									
Arabi / Kıraat-ı Arabiye	-	1	1									
Molla Câmi	-	-	5	5								
Merah	-	-	2									
Kavâid-i Osmaniye	-	-	2									
Coğrafya	-	-	2	2								
Kudûrî	-	-	-	5								
Kavaid ve kitabet	-	-	-	2								
Hendese	-	-	-	2								
İsogoci ve Alaka	-	-	-	2								
Mantık	-	-	-	-	5	5						
Multeka veya İğasetu't-talibîn	-	-	-	-	5	5						
Vaaz	-	-	-	-	1	-						
Farisi	-	-	-	-	2							
Gülistan	-	-	-	-	-	2						
Kitabet ve Edebiyat-ı Türkiye	-	-	-	-	2	-						

70 Medâris-i İlmiye'ye ait bu ders programı; *Sebülirreşad* (c. 19, aded 481, s. 135-136)'da yayınlanan Medâris-i İlmiye Nizamnamesinin 24. maddesinde verilen programdan yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tarih-i Osmani/Tarih-i İslâm	-	-	-	-	2	3						
Ferâiz	-	-	-	-	1	-	2					
Âdap	-	-	-	-	-	2						
Nûniye	-	-	-	-	-	1	-					
Kelâm	-	-	-	-	-	-	5	5	5	5		
Muhtasar Meâni	-	-	-	-	-	-	5	5				
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	-	1	-				
Edebiyat-ı Arabiye	-	-	-	-	-	-	-	2				
Tarih-i umumi	-	-	-	-	-	-	-	2	2			
Usûl-ı fıkıh	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5	5	
Ahlâk	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	
Usûl-ı Hadis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Medeniyet-i İslâmiye Tarihi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Tefsir ve Hadis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Mecelle	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Dürrerin Muamelât Kısmı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Şifâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2

C. MEDRESE ISLAH FAALİYETLERİNİ DEĞERLENDİRME VE ELEŞTİRİLER

1. Medrese Islah Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devletinin son döneminde medreselerde yapılan ıslah faaliyetleri bir arayışın ifadesidir. Islah faaliyetlerinin en dikkat çeken yanları ise, uzunca bir süre program dışı bırakılan birtakım kültür ve fen derslerinin yeniden medrese programlarına ilave edilmesidir. Ayrıca yabancı dil (Almanca, Fransızca, İngilizce veya Rusçadan biri) ile terbiye-i bedeniye (beden eğitimi) dersinin programa ilave edilmesi de dikkat çekmektedir. Bu şekilde yapılan ıslah ve program değişiklikleri ile medreselerde, dönemin dünyasında olup-bitenlerden haberdar ve çağın insanının ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verebilecek elemanlar yetiştirilmesi hedeflenmiştir denilebilir. Bu halleri ile medreselerin yeni bir atılım içerisine girmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Medreselerdeki ıslah ve yenilik hareketlerinin Maarif Nazırlığı (Bakanlığı), Şer'iye ve Evkaf Nazırlığı ve Şeyhu'l-İslâmlık yapan zatlar tarafından gerçekleştirilmesi,

ders programları arasına kültür ve fen derslerinin onlar tarafından ilave edilmesi ise ayrı bir anlam taşımaktadır.

Kezâ; 1921'de TBMM'ce gerçekleştirilmeye çalışılan ıslah faaliyetinde ise, müftülerin ve bölge ulemasının öncülüğünde vali, kaymakam, belediye başkanı, müdafaa-i hukuk cemiyeti, ticaret odaları mensuplarının ısrarlı isteklerde bulunması ve TBMM Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal'in, Başbakan konumundaki İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa'nın ve İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar Kurulunun) tamamının imzalarıyla gerçekleştirilmesi de ayrı bir önemi haizdir.

Burada dikkat çekmemiz gereken bir başka husus da şudur: Her ne kadar bahsi geçen medrese ıslah faaliyetleri sonucunda, Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesi programlarına kültür ve fen dersleri konulmuş ve hatta -tebliğin sınırlarını zorlayacağı için burada anlatılmamış olmakla birlikte- 1912'de kurulup, 1914'te yeniden düzenlenen Medresetü'l-Vâizin programları arasında da bu dersler yer almış ise de; 1913'te kurulan Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ ve 1919'da kurulan Medresetü'l-İrşâd programları arasında aynı dersler yer alamamıştır. 1922'de Medresetü'l-İrşâd ile ilgili bir rapor hazırlayan Ahmet Hamdi (Akseki) de bu hususa dikkat çekmiştir. 71

Medrese ıslah faaliyetleri içerisinde atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirilebilecek bir başka husus ise, özellikle ihtisaslaşma döneminde derslerin mütehas-sıs elemanlar tarafından okutulması yani branşlaşmaya önem verilmesidir. Bilhassa Mustafa Hayri Efendi tarafından, *Medresetü'l-Mütehas-sısın* olarak kurulan, Musa Kazım Efendi zamanında adı *Medrese-i Süleymâniye*'ye çevrilen medresenin bir ihtisas medresesi olması ve derslerin de mütehas-sıs elemanlarca okutulması o dönemin olumlu gelişmelerinden birisi olarak kaydedilebilir.

Öte yandan Tanzimat'tan beri Maliyenin medreselerle adeta ilgisi kesilmiş idi. Yani Maliye Nezareti, medreselere pek yardım yapmıyordu. Son dönemde ise, Maliye Nezaretinin medreselere tekrar yardım yapmağa başladığı dikkati çekmektedir. 1917'de hazırlanan Nizamnâme ile Medrese-i Süleymâniye öğrencilerine devamlı ve düzenli maddi yardımlar sağlanması gibi.

Her şeye rağmen medrese ıslah faaliyetlerini iyi niyetli bir çaba olarak değerlendirmek mümkündür. Ama dönemin şartları bu iyi niyetli çabalardan somut sonuçlar

71 Ahmed Hamdi; *Medresetü'l-İrşâd*, Sebülreşad, c. 21, aded 538-539, s. 142-144.

almaya engel teşkil etmiştir.

2. Medrese İslah Faaliyetlerine Yöneltilen Eleştiriler

Her ne kadar ıslah nizamnameleri ile medrese programlarına kültür, fen ve yabancı dil dersleri ile beden eğitimi ilave edilmiş ve bu uygulama genellikle uygun bulunmuş ve takdirle karşılanmış ise de olumsuz yönde eleştirenler de olmuştur. Eleştiride bulunanlardan Osman Ergin'e göre; nizamnamelerle yapılan düzenleme ile öğrencilere kapasitelerinin üzerinde ders yüklenmiştir. Ergin, bu konuda şu hususu dile getirmektedir:

“Medrese programlarına liselerde okunan dersleri ilave etmek, bir lise talebesinden aynı zamanda Arap Dili ve Edebiyatı ile dinî bilgileri de bir arada ve 12 sene içinde istemek biraz haksızlık ve insafsızlık idi. Bundan dolayı çok yüklü ve o nispette semeresiz olan medreselere gençler rağbet göstermiyorlardı.”⁷²

Evet, Ergin'in ifade ettiği gibi böyle bir program gerçekten de medresede yalnızca meslekî-dinî dersler okumağa göre elbette ki daha ağır idi. Ancak benzeri bir program medreselerde önceki asırlarda da uygulanmıştır. Eski medrese programlarında belki yalnızca yabancı dil dersleri yoktu. Gerek 1924'te açılan İmam ve Hatip Mekteplerinde, gerekse zamanımız İmam-Hatip Liselerinde de -ağır olmakla birlikte- benzer programlar uygulanmıştır, uygulanmaya da devam edilmektedir. Gençlerin medreselere rağbet göstermedikleri ve bunun sebebi olarak da yalnızca programın ağırlığının ön plana çıkarılması kanaatimizce bir iddiadan ibarettir.

Oysa, kaynaklardan edindiğimiz bilgilere / rakamlara bakılırsa medreseye yeterince ve hatta fazlasıyla ilgi olmuştur. Her şeye rağmen şayet medreseye bir ilgi azlığından bahsedilecekse bu durumun arka planında savaşılar vardı. Giderek yoğunlaşan Avrupa hayranlığı sebebiyle devletin diğer mektep mezunlarına daha fazla itibar edip, mezunlarını hemen istihdam etmesi vb. sebepler vardı.

Medrese ıslah faaliyetlerini eleştirenlerden biri de Mehmet Akif Ersoy'dur. Ersoy, *Safahat*'ının “Âsım” isimli kısmında (Altıncı Kitapta) bir şair olarak kendi üslûbunca medrese ıslah faaliyetlerini şöyle eleştirir:

(....)

72 Ergin, Osman; *Türk Maarif Tarihi*, c. s. 132.

Sade 'ıslâh-ı medâris' mi ne, bir şey dediniz...

Onu anlar gibi olduksa da izah ediniz:

Acaba hangi zaruret sizi sevketti buna?

Ya fesâd olmalı meydanda ki ıslâh oluna.

Bunu bir kerre kabul eylemeyiz, reddederiz.

Sonra, bîçâre medâris o kadar sahipsiz,

O kadar baştan atılmış da o haliyle yine,

Düşüyor, kalkıyor amma gidiyor hizmetine.

Halkın irşadı mıdır maksad-ı te'sisi? Tamam:

Şehre müfti veriyor, minbere, mihraba imam.

Hutebânız oradandır, oradan vâiziniz;

Oradandır hocanız, kayyımınız, hâfızınız.

Adli tevzi edecek hâkime fikh öğretecek o;

Hele köy köy dolaşıp köylüyü insan eden o.

Şimdi bir mes'ele var arz edecek, çünkü değer;

Bunların hepsine az-çok yetişen medreseler,

Bir zaman müftekir olmuş mu aceb harice? Yok.

İyi ammâ, a beyim, şöyle bakınsak, bir çok,

Bir alay mekteb-i âlî denilen yerler var;

Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.

Şu ne? Mülkiye. Bu? Tıbbiye. Bu? Bahriye. O ne?

O mu? Baytar. Bu? Ziraat. Şu? Mühendishâne.

Çok güzel, hiçbiri hakkında sözüm yok, yalnız,

Ne yetiştirdi ki şunlar acaba? Anlatınız!

İşimiz düştü mü tersâneye, yahut denize,

Mutlaka, âdetimizdir, koşarız İngiliz'e.

*Bir yıkık köprü için Belçikâdan kalfa gelir;
 Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir.
 Meselâ bütçe hesâbâtını yoktur çıkarana...
 Hadi maliyeye gelsin bakalım Mösyö Loran,
 Hani tezgâhlarımız nerde? Sanâyi nerde?
 Ya Brüksel'de, Ya Berlin'de, ya Mançester'de!
 Biz ne müfti, ne imam istemişiz Avrupâdan;
 Ne de ukbâda şefaât dileriz Rimpapâdan.
 Siz gidin bunları ıslaha bakın peyderpey;
 Hocadan, medreseden vazgeçiniz, Vali Bey!..⁷³*

Son olarak şunları söylemek isteriz: Osmanlı devletinin son dönemlerinde, bir başka ifade ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde medreselerle ilgili olarak alınan tedbirler ve ıslah faaliyetleri neticesinde elde edilenler nelerdir? Verilen emeklerin karşılığı alınabildi mi? Bu soruya 'evet' diye cevap verebilmek zordur. Çünkü o dönem, Osmanlı devletinin en çalkantılı ve sıkıntılı dönemidir. Devamlı savaşlar yapılmakta ve hemen her savaş sonrasında da devlet, bir parçasını kaybetmekte idi. Buna rağmen medreselerle yakından ilgilenilmiş, birçok tedbir alınmıştır. Alınan tedbirler sonucu yapılan yeni düzenlemelerden hedeflenen faydaların elde edilip edilemediğini kesin olarak anlayabilecek imkân ve fırsatı bulunamamıştır. Ama şu da söylenebilir; eğer hedeflenen fayda temin edilememiş ise, zararlı sonuçların ortaya çıktığından da bahsedilemez.

D. MEDRESELERİN KAPATILIŞINA DOĞRU

1. Cumhuriyet Öncesinde Mustafa Kemal'in Medreselere Bakışı

Tebliğ çerçevesinde kısaca anlatılmaya çalışıldığı gibi, Osmanlı devletinin son döneminde medreseyi yeniden eski ihtişamına kavuşturabilmek amacıyla bir umutla ıslah faaliyetleri gerçekleştirildi ama dönemin şartları gereği hedeflenen amaca

⁷³ Mehmet Akif Ersoy; *Safahat, Altıncı Kitap: Asım*, (Hzr: Orhan Okay-Mustafa İsen) DİB Ankara 1992, s. 326-327.

ulaşılamadı. Bir anlamda devletin kaderiyle medreselerin kaderi aynı noktada keşişti ve yeni ortaya çıkan dönemin siyasi iradesi Osmanlı devletini tarihe intikal ettirdiği gibi onun temel eğitim kurumu olan medresenin kapısına kilit vurma konusunda da gecikmedi. Bu konudaki gelişmeyi kısaca özetlersek:

Mustafa Kemal Cumhuriyetin ilânının birkaç ay öncesine kadar medreseye çok olumlu bakmaktaydı. 1923 yılının Şubat ayında Konya Dâru'l-Hilâfe Medresesini ziyaret etmiş ve sınıflara girerek ders dinlemiştir. Dönemin gazete haberlerine göre; sınıfın birinde Aksekili Ahmet Hamdi Efendinin *Din Dersleri* isimli kitabındaki “Kur’an-ı Kerim’e göre devletin müesses olduğu esas ikidir; birincisi adâlet, ikincisi ise emaneti ehline vermektir. Binaenaleyh bu iki esası muhafaza eden herhangi bir hükümet şekli ne olursa olsun nazar-ı İslâm’da meşru ve makbuldür. Müslümanlık şekle değil, ruha ehemmiyet vermiştir” konusunu dinlemekten son derecede memnun olmuştur.⁷⁴

Söz konusu kitabın yazarı ve sonradan Diyanet İşleri Başkanı olacak olan Ahmet Hamdi Akseki ise, yıllar sonra hazırladığı raporunda⁷⁵ bu ziyaret ve teftişle ilgili olayı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesindeki habere istinaden şu şekilde nakletmiştir:

“Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, 5 Şubat 1923 de Konya’ya gidiyor. Oradaki Dâru’l-Hilâfe Medresesini teftiş ediyor. Fransızca, Hadis, Fıkıh, Coğrafya derslerinde talebe ile uzun uzadıya meşgul olarak ehemmiyetli mübâhase (önemli sohbet) cereyan ediyor ve derslerde talebenin en asrî mefkûrelerle yürüdüğünü görmekte memnun oluyor ve medreseden ayrılırken şöyle buyuruyor:

“Memnuniyetle görüyorum ki, tedris ve tederrüs cidden hakikat-ı diniye dairesindedir. İnşallah memleketimizi, milletimizi ihya edecek asrî ve hakiki ulemâ fazilet-kâr müderrislerimiz sayesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakiki ulemamızın mevkiî yüksektir. Ulemâmızın ve erbab-ı ilim ve irfanımızın himmeti ve irşadları ile inşallah İbni Rüşdler, İbni Sinalar, Farabiler, İmam Gazâlîler milletimizin içinden çıkarak, bu asrın tekâmülatıyla mücehhez olarak ihyây-ı hakikat-ı diniyye eyleyeceklerdir. Aksekili Ahmed Hamdi Efendi’yi tebrik ve kendilerine teşekkür ederim. Meşhûdatımdan âtiyen

74 Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 23 Mart 1923’den nakleden *Selamet Mecmuası*, c. 2, sayı 41.

75 Bk. Akseki Ahmet Hamdi; “*Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında (Bir Rapor)*, Sebilürreşad, c. 5, sayı 100-105.

(gördüklerimden gelecekte) memleket için memnunum.”⁷⁶

Aksekili Ahmet Hamdi raporunun devamında, Mustafa Kemal'in medrese ve dini müesseselere bakış açısını yansıtmak maksadıyla şunları ilave etmektedir: “Görülüyor ki, Türkiye’de Cumhuriyetin kurucusu da bizdeki dinî müesseselerin son zamanlarda almış olduğu şekilden sitayişle bahsetmiş, bunların asrî ilimleri benimzediklerini bizzat görmüş ve memleketin hakiki menfaatlerine hâdim olacaklarını takdir ve tasdik buyurmuşlar ve takdirlerinin maddî bir nişanesi olmak üzere Medreseye 3000 (üçbin) lira hediye etmek lütufkârlığını da göstermişlerdi.”

“Bu ilim müesseseleri sadece Konya’da değil, memleketin her köşesinde aynı parlaklıkta devam ediyordu.”

- I. Hey’et-i İlmiye Kararları

Mustafa Kemal’in o dönemde medreseye çok olumlu baktığının bir delili de 1923’de toplanan *Hey’et-i İlmiye*’de alınan kararlardır. Şöyle ki; sonradan benzerleri yapıldığı için zamanla ‘I. Hey’et-i İlmiye’ olarak anılacak olan Millî Eğitim işlerini bütün cepheleri ile ele alıp, meseleleri devrin tanınmış eğitim adamlarının düşünce ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle planlama gayretini gütmüş olan *Hey’et-i İlmiye*’nin aldığı kararlardan biri, genel eğitim yaptıran bir orta öğretim kurumu olan *Sultânî*’nin adını ‘Lise’ye çevirmek olmuştur.⁷⁷

I. Hey’et-i İlmiye gündeminin 26. sırasında ise *Tedrisât-ı Diniye Esâsâtı* (din eğitimi esasları) yer almıştır. Hey’et-i İlmiye’nin vardığı sonuçlar üzerine, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti kendi bünyesinde kurduğu ikinci bir komisyonda, meslekî / dinî eğitimi yeniden ele almış ve (1923 yazında) medreselerin şu şekilde yeniden düzenlenmesini kararlaştırmıştır:

2 yıllık İhzarî (Hazırlık),

3 yıllık İptidâî Hariç,

3 yıllık İptidâî Dâhil,

76 5 Şubat 1341 (1923) tarihli dördüncü sene, 771 numaralı Hakimiyet-i Milliye Gazetesinden nakleden Akseki, Ahmed Hamdi; *Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler Hakkında (Bir Rapor)*, Sebilürreşad, c. IV. İstanbul 1951, sayı 100, s. 388. Ayrıca bk. *Selâmet Mecmuası*, c. 2. sayı 41.

77 Yücel, Hasan Ali ; *Türkiye’de Ortaöğretim*, s. 20.

3 yıllık *Sahn (Âli)*

3 yıllık *Mütehassısın*

Bu yeni düzenleme ile medreselerin, hazırlık sınıflarıyla birlikte toplam 14 yıl süreli bir eğitim-öğretim kurumu haline getirilmesi planlanmıştır.

Mütehassısın bölümünün ise kendi içerisinde;

a) *Tefsir ve Hadis*

b) *Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh*

c) *Kelâm ve Hikmet*

isimleri altında üç bölüm olması kararlaştırılmıştır. Ancak medreselerde yapılan bu yeni düzenlemeden bir sonuç istihsal edilememiştir.

2. Eğitimde Dinilik-Millilik Tartışmaları

Mustafa Kemal'in, Konya Daru'l-Hilafeti'l-'Aliye medresesini ziyareti esnasında şahit olduklarından duyduğu memnuniyet verici durumdan hareketle Cumhuriyetin ilânından sonra bu eğitim kurumlarını yeni bir isim altında yeniden düzenlemeye tabi tutma kanaatine ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Ahmet Hamdi Akseki, -yukarıda alıntılar yaptığımız raporunun devamında- medreselerde isim değişikliği de yapılmak suretiyle yeni bir düzenleme düşüncesinden bahisle şöyle demektedir:

“Şunu da arz edeyim ki; Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri o zaman Dâru l-Hilâfe Medreseleri namı altındaki bu medreselerin daha yüksek bir terakkiye mazhar olması ve isimlerinin de değiştirilmesi için bir hey'et kurmuş ve kendisi de bizzat başında bulunmuştu. Rahmetli Ağaoğlu Ahmet Beyin buna en ziyade taraftar ve o hey'ette olduklarını biliyorum...”⁷⁸

Gerçekten de, İstiklâl Savaşı sona erip, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilân edildikten sonra, artık gerek eğitimcilerin, gerekse TBMM üyelerinin gündemini Türkiye Cumhuriyetinin eğitim sistemi, '*dinî mi olmalı, millî mi?*' tartışması oluşturmuştur. Tabiatıyla kimi, eğitimin dinî ağırlıklı olmasını, kimi ise millî olmasını savunma-

78 Akseki; *a.g. rapor*, Sebülürreşad, c. 4, İstanbul 1951, sayı. 100 s. 388.

ya başlamıştır.⁷⁹ Dinî olmasını savunanlar; 'eğitim sisteminde birtakım aksaklıklar var ise, bunun sistemin kendisinden değil, uygulama hatalarından kaynaklandığını, onun için Osmanlı eğitim sisteminin ıslah edilerek devam ettirilmesi gerektiğini' vurguluyorlardı. Mustafa Kemal'in de başlangıçta öyle düşündüğü yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Gerçekten de o tarihte Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin adlarının değiştirilerek: '*Hakimiyet-i Milliye Medreseleri*' haline getirilmesi ve inkılâbın emrine verilmesi söz konusu olmuştu.⁸⁰

Ama buna rağmen, -aşağıda ayrıca anlatılacağı gibi- Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra, aslında kanunda kapatma emri olmadığı halde 11 Mart 1924'te medreseler kapatılmıştı. İşte bunun için, Ahmet Hamdi Akseki aynı raporunda, medreselerin kapatılması ile ilgili olarak hayretini şu şekilde dile getiriyor: "Sonradan ne oldu, niçin oldu? (Medreseler kapatıldı) Onu tarih araştırarak hükmünü verecektir."⁸¹

Ahmet Hamdi Akseki'nin bu hayret dolu sorusuna cevap ve aynı zamanda medreselerin kapatılmasına sebep teşkil edecek, böylelikle dinî nitelikli eğitim yerine, millî eğitime geçiş vesile olacak olaylardan bir kısmını ise İsmail Habib'in '*Atatürk'ten Hatıralar*' başlığını taşıyan bir dizi yazısından anlamak mümkündür.⁸²

79 Bu konudaki tartışmalar için bk. Ergin; *Türk Maarif Tarihi*, c. 5. s.1634 vd.; Ayhan, Halis; *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 13-23.

80 Dinçer, Nahit; *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul 1974, s. 22.

81 Akseki; *a.g. rapor*, Sebilürreşad, c. 4 İstanbul 1951, sayı 100, s. 388.

82 Mustafa Kemal'in Konya'daki Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye Medresesini ziyareti ile ilgili olarak İsmail Habib yıllar sonra -kendi kişisel yorumunu da katarak- Cumhuriyet Gazetesinde çıkan: '*Konya'dayken*' başlıklı yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: (*İsmail Habib; Konya'dayken, Cumhuriyet Gazetesi, 6 İkinci Kanun / Ocak 1939 tarihli nüsha*).

"20 Mart 1923 Salı günü öğleyin Konya'dayız. İstasyon Meydanını dolduran muazzam kalabalığın içinde muntazam bir saf halinde beşyüz kadar sarıklı talebe, hiçbir istasyonda ve hiçbir istikbalde görmediğimiz ayrı bir hususiyet teşkil ediyor. Konya Medresesinin bu beşyüz sarıklı çömezi, beyazın göz alıcılığından olacak, mevcutlarının beş-on misli kalabalık görünmektedir. Gâzi dik dik ve galiba düşünceli düşünceli bakıyor."

"Sonra şehirde o medreseyi de görmeğe gittiğimiz zaman, kapı dışından karşılamağa gelen müderris, -anlaşılan ya nabızgır ya cin fikirli olacak- Gâzi'nin kulağına eğilerek:

"Bunlar buraya güyâ din adamı olmak üzere toplandılar. Ama ben onları aksine yetiştiriyorum" dedi. (*Sevük, İsmail Habib; Atatürk İçin; Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, s. 32*).

Açıkça anlaşılacağı gibi, yukarıda Hakimiyet-i Milliye Gazetesinden haber olarak nakledilen bilgilerle İsmail Habib'in yıllar sonra kendi yorumunu da katarak verdiği bu bilgiler çelişmektedir. Çünkü gazete haberinde, medrese ziyaretinde yaşananlar olduğu gibi aktarılrken, İsmail Habib medreseler kapatıldıktan sonraki gelişmelerin etkisinde kalarak yorum yapmaktadır. Üstelik, '*ya nabızgır ya cin fikirli*' olarak nitelediği müderrisin Mustafa Kemal'in kulağına eğilerek söylediğini iddia ettiği sözü kendisinin nasıl duyup yıllar sonra naklettiği ise ayrıca bir soru işareti oluşturmaktadır.

İsmail Habib'in ikinci bir yazısında verilen bilgilerde ise, yukarıda nakledilen Ahmet Hamdi Akseki ye ait sorunun cevabı vardır. Çünkü '*Dönüşte*' başlığı ile yazıp yayınladığı yazısında İsmail Habib -yine kendi yorumunu katarak- şunları anlatıyor: (*İsmail Habib; Dönüşte, Cumhuriyet gazetesi, 14 İkinci Kanun/Ocak 1939 tarihli nüsha*)

3. Eğitim Kurumlarında Yönetim Birliğine Gidilmesi (=Tevhid-İ Tedrisat)

Osmanlı devletinin son döneminde çok farklı eğitim kurumları mevcuttu. Devletin en köklü ve geleneksel eğitim kurumu olan medreselerin yanında sıbyan mektepleri (ilkokullar), ortaöğretim seviyesindeki rüşdiyeler, idadiyeler, sultaniyeler, muallim mektepleri, çeşitli mesleklere eleman yetiştiren meslek okulları, vakıflara bağlı okullar, azınlık ve yabancı devlet okulları vardı. Cumhuriyetin ilânından sonra bir taraftan 'eğitim dinî mi, millî mi olmalı' tartışmaları sürerken, diğer taraftan bu kadar okulun yönetim ve denetimlerinin nasıl bir araya getirileceği konusunda ara-

"Beş dakika için geldiğim halde saatlerdir oturuyorum ve saatlerdir 'Hakimiyet-i Milliye Medresesi' diye bir bahis konuşuluyor. Medreselerden, fakir çömezler toplayarak bu medresede yetiştirilecek ve onlar köylere ve kasabalara dağılıp, âyetli hadisli yazularla halka hakimiyet-i milliyeyi öğretecekler. Medresenin binası, programı, varidatı, her şeyi her şeyi konuşuldu. Yusuf Akçora, boyuna bu projenin parlaklığını tasvip edip duruyor. "Gâzi'nin kafasını bu medrese fikrinin böyle ısrarla kurcalayıp durması, belki beş-altı gün evvel Konya istasyonunda gördüğümüz beş-altı yüz beyaz sarığın verdiği endişeyi hayırlı bir emele bağlamak içindi: Onları davaya uzak yetiştirmektense, davada onlardan istifade etmek emeli..."

- Sen, neye hiçbir şey söylemiyorsun çocuğum?...

Bu ani hitap karşısında daldığım düşüncelerden silkinerek cevap veriyorum:

- Madem ki emir buyurdular, bu mevzu üzerinde tuhaf bir hatıramı arz edeyim: Pek genç yaşında, umumi harpten (I. Dünya Savaşından) üç-beş ay evvel Kastamonu'ya Edebiyat Muallimi gitmişim. Kastamonu, yanlış olarak mutaassıp bir yer bilindiğinden İttihatçılar biraz sonra oraya sarıklı bir "Kâtib-i Mes'ul" göndermişlerdi. Kendisiyle...

- Neye yanlış olarak mutaassıp bir yer bilindiğinden diyorsun?...

- Evet Efendimiz, ben de öyle sanıyordum. Kastamonu deyince, herkes gibi benim de gözümün önüne üç şey gelirdi: orman, frengi, taassup... Halbuki orayı görüp, tanyınca şaşım. Şehirde ne orman, ne frengi, ne de taassup var. Köylerde ise...

- Anlaşıldı, asıl mevzua devam ediniz...

- O sarıklı, cüppeli ve ince sakallı Katib-i Mes'ule (bu tartışmanın yapıldığı tarihte Maarif Vekaleti Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi'ye) bir muhaberemizde dedim ki:

"Bizler, nafile dilimizle kuş tutsak, bu halka inandıramıyoruz. Medreselerde, asrî fikirlerle teçhiz edilmiş münevver sarıklı yetiştirsek, onlarla...."

Bu sözleri aynı zamanda muhatabuma bir cemile olur diye söylerken O, sözümü bile bitirmeden parladı:

"- Siz ne yapıyorsunuz? dedi. Sarığın (medresenin) elinde hiçbir şeye yaramaz küflenmiş eski bilgilerden başka bir şey yoktur. Onun eline asrî fikirlerin silahını vererek, düşmanınızı mı kuvvetlendireceksiniz?... Medreseleri ıslaha kalktığından dolayı bu memlekete en büyük fenalığı Şeyhu'l-İslâm Hayri Efendi yaptı..."

Bunları söyleyen bir sarıklı idi. Medresenin ne olduğunu, medresenin içinden biliyordu. O zamandan beri dokuz-on sene geçti. Medreseden hiçbir fayda gelmeyeceği hakkındaki kanaatim büsbütün kökleşti. Yeni orduyu, eski Yeniçeriyi kökünden kaldırdıktan sonra kurabilmıştik. Yeni irfan da, medreseler kaldırılarak tamamlanabilir."

Sözümü bitirince Gâzi bir-iki dakika sustu. Bilhassa rahmetli Yusuf Akçora'nın bana garip garip baktığını hissediyordum. Şefin, karar vermiş gibi görüldüğü fikre karşı fazla mı ileri gitmişim? Fakat o, gözlerini herkesin üzerinde gezdirdikten sonra, tane tane şu üç kelimeyi söyledi:

- Çocuğın hakkı var...

Demek karar vermiş değil, sadece fikir topluyormuş. O'nun en hayran olunacak taraflarından biri de, toleransının büyüklüğü idi. Raya tutturulmuş dar kafalara bedel, engin ufuklara bakan yaylalı kafa... 'Çocuğın hakkı var...' Daha o zaman anladım: Medreseler, sizin de başınıza gelecek var... (Bk. Ergin, Osman; *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, s. 133-135).

İsmail Habib'ten bu ifadeleri nakleden Osman Ergin, Mustafa Kemal'in "medreseleri ıslah değil onları kökünden yıkmak istediği..." yorumunu yapmaktadır. (Ergin; *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, s.135 ve c. 5. s. 1736).

yış içerisinde girilmiştir. Nitekim 3 Şubat 1923 de İzmir’de halk ile yaptığı bir hasbihal esnasında halkın kendisine yönelttiği sorulara cevap verirken Mustafa Kemal, medreseler ve tevhid-i tedrisat konusunda şöyle demiştir:

“Bizde en ziyade göze çarpan bir nokta vardır ki herkesin bu gibi mesâile (meselelere) temastan içtinabı (kaçınması)dır. Medreseler ne olacak, evkaf ne olacak, dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların ne hak ve selâhiyetle yaptıklarını sormak lazımdır” dedikten ve ‘medreselerin bugünkü hali akametlerinden (verimsizliklerinden) bu hususta bizzat tetkik ve teftişlerinden mülhem hususattan, biraz da Arapça öğrenmek ve Arapça tedrisatta bulunmak mecburiyetinin tevlihd ettiği müşkilâtın ve ziyâ-ı zamandan (zamanın ziyan edilmesinden)’ bahis buyurduktan sonra “milletimizin, memleketimizin dâru’l-fünûnları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek aynı sûrette oradan çıkmalıdır.”⁸³ diyerek tevhid-i tedrisattan yani eğitim ve öğretim kurumlarında yönetim birliğine gidilmesinden bahsettiği anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal’in TBMM’nin ikinci seçimi vesilesi ile yayınladığı dokuz umdeli (ilkeli) beyannamenin 5. umdesinin 8. maddesinde ‘Tedrisatın Tevhidi’ kaydedilmiştir. Kezâ; 1 Mart 1924’de TBMM’yi açış konuşmasında ise şu ifadeleri kullanmıştır:

“Evlâd-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba (eşit şartlarda elde etmeye) mecbur oldukları ulûm ve fûnûn vardır. Âlî meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecât-ı tahsiliye kadar, terbiye ve tedrisatta vahdet (birlik), hey’et-i içtimâiyemizin terakkî ve teâlîsi (gelişmesi ve yükselmesi) nokta-i nazarından mühimdir. Bu suretle Şer’iye Vekâleti ile Maarif Vekâletinin bu hususta tevhid-i fikr ü mesâî eylemesi (çalışma ve fikir birliği etmeleri) temenniye şâyândır.”⁸⁴

İşte bu ifadelerden Mustafa Kemal’in artık iyice *tevhid-i Tedrisat* fikrine yöneldiğini anlıyoruz. Onun bu fikirleri TBMM üyelerine de yansımıştır. Bunun üzerine 2 Mart 1340/1924 günü, o sırada Saruhan (Manisa) mebûsu / milletvekili olan Hüseyin Vâsıf (Çınar)’ın öncülüğünü yaptığı 57 milletvekili, TBMM Başkanlığına tevhid-i tedrisatla ilgili kanun teklifini vermiştir.⁸⁵

83 *Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yolunda*, No: 21, 5, 82-83’den nakleden Ergin, Osman; *a.g.e.* c. 1-2, s.135 ve c. 5. s. 1736-1737.

84 Ergin; *a.g.e.* c. 1-2, s. 135 ve c. 5. s. 1736; Yücel, Hasan Ali; *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara 1994, s. 23.

85 *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 7.(1.3.1340) s. 15-27; *Düstur*; c. 6. (İkinci İctima, 3.3.1340, Birinci Celse), s. 467; Ayrıca bk. Kemal Atatürk; *Nutuk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975, c. II. s. 481. Yücel, Hasan Ali; *Türkiye’de*

Teklif, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* adıyla 3 Mart 1340/1924'te TBMM'ce kabul edilmiştir. 6 Mart 1340/1924'te ise, Resmî Cerîde (Resmî Gazete)'de 430 sayılı kanun olarak yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.⁸⁶ Kanunun aslı:

توحيد تدریسات قانونی

- ماده ۱ - توریه داختمدهکی بوتون مؤسسات علمی و تدریسیه معارف و کالتیه
مربوطدر .
- ماده ۲ - شرعیه و اوقاف و کالتی و یا خود خصوصی و قنر طرفیندن اداره اولان
پانجه مدرسه و مکتبلر معارف و کالتیه دور وربط ایدلشد .
- ماده ۳ - شرعیه و اوقاف و کالتی بودجهسندمه مکتب و مدارسه تخصیص اولان مبالغ
معارف بودجهسندمه نقل ایدلهجکدر .
- ماده ۴ - معارف و کالتی یوکک دینیات متخصصلری یتدیرمک اوزره دارالفنونده
برائتیهات فاکولتیهسی تأسیس و امانت و خطابت کی خدمات دینیه تک اشخاصی و وظیفهسیله
مکلف مأمورلرک یتشمسی ایچوندده آیری مکتبلر کشاد ایدلهجکدر .
- ماده ۵ - یوقانونک نئری تاریخندن اعتبار آتیه و تدریسات عمومی ایه مشتمل
اولوبشمدیه بقدر مدافعه ملییه مربوط اولان عسکری رشدی و اعدادیلریله صحیه و کالتیه
مربوط اولان دارالایتملر ، بودجهلری و عیث تعلیمیلری ایه برابر معارف و کالتیه ربط
اولوشددر . مذکور رشدی و اعدادیلرده بولان هیئت تعلیمیلرک جهت ارتباطلری آتیه
تاید اولدینی و کالتلر آرسندمخویول و تنظیم ایدلهجک و اوزمانه قدر اردویه منسوب اولان
معلملر اردویه نسبتلری محافظه ایدلهجکدر . [۱]
- ماده ۶ - اشیو قانون تاریخ نئردن معتبردر .
- ماده ۷ - اشیو قانون اجرای احکامنه اجرا و کیلاری حیثی مأموردر .
- ۳ مارت ۱۳۴۰

[۱] موازاً ماله انجمنجه تئیت و قبول اولان و بویوک ملت مجلسک هیئت عمومی قراریه
تصویب ایدیلن معارف و کالتی بودجهسندمه عمر (مشایبان و منسوین عسکریه جندسندمه بولونان
معلملرک و مأموریلرده اخلال و توغنده امثال مکتبلرده مستخدم معلملر ایچین شخص مصلحهسیویل
معلم و مأمور استخدام اولونور .) قیدی ایه بومادمه قرقه اخیریه حکمدن ساقط اولشددر .

Tevhid-i Tedrisat Kanunu:

Madde 1 - Türkiye dâhilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif

Orta Öğretim, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1994, s. 23-24; Ergin; a.g.e. c. 5. s. 1735-1740; Gürtaş, Ahmet; Atatürk ve Din Eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1982, s. 74.

86 Bk. *Resmî Gazete, Tarih; 6/3/1340 Sayı 63; Düstur, Tertip, 3 c. 5; s. 322; Maarif Vekâleti Mecmuası, Matbaa-i Âmire, İstanbul Mart 1341/1925, sayı 1, s. 74.*

Vekâletine merbuttur.

Madde 2 – Şer’iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bîlcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 – Şer’iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtîp ve medârise tahsis olunan mebâliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4 - Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Dâru’l-Fünûnda bir İlâhiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hıdemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.

Madde 5 - Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisât-ı umumiye ile müşteğil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olan askeri rüşdi ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan Dâru’l-eytamlar, bütçeleri ve heyet-i ta’limiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşdi ve idadilerde bulunan heyet-i ta’limiyelerin cihet-i irtibatları atiyen ait olduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafazâ edecektir.⁸⁷

Madde 6 - İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 7 - İşbu kanunun icray-ı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

E. MEDRESELERİN KAPATILIŞI VE TARTIŞMALAR

1. Medreselerin Kapatılışı

Aynen naklettiğimiz Tevhid-i Tedrisat Kanununda herhangi bir mektebin veya medresenin kapatıldığına dair hiçbir hüküm yoktur. Kanunda açık ve net bir şekilde, Osmanlı devletinden Cumhuriyet dönemine intikal eden mektep ve medreselerin tamamının ‘Maarif Vekâletine devredildiği’ ve ‘bağlandığı’ ifadeleri yer almıştır. O halde medreseler hukuken açıktır. Ama buna rağmen, kanunun yürürlüğe girmesinden iki gün sonra (8 Martta) Maarif Vekilliğine (Milli Eğitim Bakanlığına) atanan Hüseyin Vasıf (Çınar)⁸⁸ tarafından 11 Mart 1340/1924 imzalanıp telgraf halinde bütün bölgelere gönderilen aşağıdaki tamimle / genelge ile medreseler kapatılmıştır.⁸⁹

87 Tevhid-i Tedrisat Kanununun 5. maddesindeki hükümle askeri liseler de Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Ancak bir yıl sonra “Ek: 22/4/1341-637/1 md.” ile Mektebi Harbiyeye menşe’ teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolarıyla Maarif Vekâletinden ayrılarak Müdafaa-i Milliye Vekâletine devrolunmuştur.

88 Maarif Vekili Hüseyin Vasıf (Çınar)’ın görev süresi 6 Mart 1924 - 22 Kasım 1924’tür.

89 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, 051.V 05 - 2 - 1 - 31.

Tamim'in Latin harflerine çevrimi:

Meclis-i âli'nin 3 Mart sene (1)340 tarihli kanunun tevhid-i tedrisat esasına tevfi-kan mevadd-ı âti (aşağıdaki maddeler) heman tatbik edilmek üzere tamimen tebellüğ olunur.

1. *Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu, hey'et-i ta'limiye ve programları mevcut ve muayyen olan Medâris-i İlmiyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilmez. Binaenaleyh bu emrin vüruduyla beraber vilayetinizin merkez kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler heman seddedilecektir.*

2. *Bu medreselerde mevcut olan talebe, o mahallin İbtidâi Mekteplerine veyahut Lise ve İdadilerin kısm-ı ibtidâiyelerine behemahal naklolunacaktır.*

3. *Bu medreselerin müderrisleri arzu ettikleri takdirde mekteplerimizin ulûm-ı di-niye muallimliklerine tayin olunacaklardır.*

4. *Memleketin ibtidai ders ve terbiyesinin ancak Maarif Mekteplerinde temin edilmesi son kanunun icâbâtından olmağla eski Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin İbtidâi mekteplerimizin sınıflarına tekabül eden İhzârî kısımları ilga edilmiştir. Buradaki talebe mahalli İbtidâi Mekteplerine veyahut lise ve İdâdi kısm-ı ibtidâilerine behemahal nakledilecektir. Bu sınıfların muallimlerinden şerâit-i kanuniyeyi hâiz olanlar İbtidâi Mekteplerinde tavzif edileceklerdir.*

5. *Eski Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin İbtidâ-i Hariç ve Dâhil kısımları son kanunun 4. maddesine tevfi-kan imam ve hatip yetiştirilmek üzere Vekâlet'in idaresi altında ibka edilmişlerdir. Ders programları ve kadroları derdest-i tanzimdir (tanzim edilmiştir). İsimleri, buldukları mahallin isimlerine izafeten İmam ve Hatip Mektebi olacaktır. Medâris-i İlmiyenin İbtidâ-i Dâhil ve Hariç kısımları mevcut ise ve arzu ederlerse bun-ların talebesi İmam ve Hatip Mektebine nakledileceklerdir.*

6. *Bu emrin heman tatbiki ve sür'at-i iş'arı mercûdur (duyurulması rica olunur)."*

Numara: 477

Müftilik Canib-i Fâdilânesine

Makam-ı vilâyetten mübellağ (tebliğ edilen) Maarif Vekâletinin 11 Mart sene 340

tarih ve 624 numaralı telgrafnamesi sûreti bâlâdadır (yukarıdadır). Bervech-i emr (emir gereği) medresenin bugünden itibaren seddiyle henüz tahsil-i ibtidâiyi ikmal etmemiş ve mecburiyet-i tahsiliyesinde bulunmuş olanların Mekteb-i İbtidâiye devamlarının temini ve demirbaş eşya ve sair levazımının da kezâ Mekteb-i İbtidâiye devri ve neticenin iş'arı lüzumu (duyurulmasının lüzumu) tebliğ ve temenni olunur efendim.

15 Mart (1)340

Kaim-i makam (Kaymakam)

- Tamimde ifade edilenleri biraz sadeleştirerek ve kısaltarak tekrar edersek:

Meclis-i Âli (TBMM)'nin 430 sayılı kanununun tevhid-i tedrisat esasına uygun olarak gönderilen maddeleri hemen tatbik edilmek üzere tamimen bildirilir:

1. Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu, öğretim elemanları ve programları mevcut ve belli olan (1921'de TBMM'den geçirilen Medâris-i İlmiye Nizamnamesi ile açılan) İlmiye Medreselerinin eğitim ve öğretim faaliyetlerine müsaade edilemez. Onun için bu emir ulaşır ulaşmaz vilayetinizin merkez, kaza ve köylerindeki bu gibi medreseler hemen kapatılacaktır.

2. Kapatılan medreselerde mevcut öğrenciler, o bölgedeki ilkokullarla lise veya -o dönemin okullarından- İdadiyelerin ilk kısımlarına nakledilecektir.

3. Medrese hocalarından arzu edenler okullara Din Bilgisi öğretmeni olarak atanabilecektir.

4. Son kanun (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) gereği ilkokul seviyesindeki eğitim-öğretim Milli Eğitim okullarında yaptırılacağı için eski Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin ihzari / hazırlık sınıfları da bu okulların sınıflarının karşılığı olduğundan (ihzari sınıflar) kaldırılmıştır. Burada öğrenim gören öğrenciler ilkokullara yahut lise ve İdadilerin ilk kısmına nakledileceklerdir. Bu mekteplerin hocalarından kanuni şartları haiz olanlar da öğretmen olarak ilkokullarda görevlendirileceklerdir.

5. Eski Dâru'l-Hilâfe medreselerinin İbtida-i Hariç ve İbtida-i Dâhil kısımları Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesinin gereği imam ve hatip yetiştirmek üzere 'İmam ve Hatip Mektebi' olarak muhafaza edilmiştir. Ders programları ve kadroları

hazırlanmaktadır. Açılacak İmam ve Hatip Mektepleri buldukları yere izafeten -İstanbul İmam ve Hatip Mektebi gibi- isimlendirilecektir. Medâris-i İlmiyenin İbtidâi Hariç ve İbtidâi Dâhil kısımları öğrencilerinden arzu edenler İmam ve Hatip Mektebine geçiş yapabileceklerdir.

6. Bu emirler derhal uygulanarak sonuçları Bakanlığa bildirilecektir.

Medreseleri kapatan tamimin sadeleştirilmiş hali böyledir. Tamimin 4. maddesine göre kapatılan medreselerin hocalarından şartları tutanların ilkokullarda öğretmen olarak görevlendirilebilecekleri ifade edilmiştir. Bir başka belgeye göre ise; kapatılan Medâris-i İlmiye müderrislerinin vâiz olarak da görevlendirilebilecekleri, müderrislikten aldıkları emeklilik maaşını da alabilecekleri ifade edilmiştir.⁹⁰

Yukarıda aslını ve kısaltarak sadeleştirilmiş halini naklettiğimiz tamimden / genelgeden anlaşıldığına göre Osmanlı devletinin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yılında öğretime açık olan medreseler biri; Medâris-i İlmiye diğeri ise; Dâru'l-Hilâfe Medreseleri olmak üzere iki gruptur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış olmasına rağmen, nakledilen tamimle Medâris-i İlmiye olarak bilinenler kapatılmıştır. Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin İbtida-i Hariç ve İbtida-i Dâhil kısımları ise (Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesinde açılması emredilen) İmam ve Hatip Mektebine dönüştürülmüştür.

- *Sonuç olarak;*

Burada medreselerin toplam ömrü ile ilgili bir tespit yapmamız gerekirse; daha önce ortaya çıkan bazı örneklerinden sonra ilk teşkilatlı medrese Büyük Selçuklular zamanında 459/1067'de Bağdat'ta el-Medârisü'n-Nizamiye adıyla öğretime açılmıştı. Daha sonra Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devleti döneminde de yoğun bir şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren medreseler 1340/1924'te Türkiye Cumhuriyeti tarafından resmen kapatılarak tarihe intikal ettirilmiştir. Bu durumda, medreselerin söz konusu Türk devletlerindeki ömrü miladi yıla göre 857, hicri yıla göre ise 881 yıl olmuştur.

Medreseler Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1924'te resmen kapatılmıştır ama Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Karadeniz bölgesi başta olmak üzere

90 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 051. V 35, 5-43-8.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde gayr-i resmi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Giderek zayıflamış olmakla birlikte XXI. yüzyılın ilk yıllarında bile bazı yörelerimizde medrese usûlü eğitim ve öğretim devam etmektedir.

2. Medreselerin Kapatılması Üzerine Yapılan Tartışmalar

Dikkat edilirse, medreseleri kapatan kararda resmen, kapatmayı haklı gösterecek ve ikna edici herhangi bir gerekçe yoktur. Bundan dolayı karar TBMM'de Maarif Vekâleti ve Diyanet İşleri Reisliğinin bütçelerinin görüşüldüğü esnada çok şiddetli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur.⁹¹ Maarif Vekili Vasıf (Çınar) ise, gerek Mecliste gerek basına yaptığı açıklamalarında, medreseleri kapatma kararına karşı çıkanlara cevaben özetle şunları dile getirmiştir:

İlk asırlarda medreseler çok iyi elemanlar yetiştirmekle birlikte son asırlarda medeniyetin, ilmin, fennin devamlı gelişmesi karşısında yetersiz kalmıştır. Üstelik bugünkü durumda medresede mevcut talebe için iki yol vardır; biri; askerlikten kaçmak, diğeri medreseye ismini kaydettirerek dışarıda sanatla iştigal etmektir... Bugün vilâyet, kaza ve köylerde mevcut 479 medresede 18 bin talebe kayıtlıdır. Bunun ancak altıbin küsuru medreseye devam etmekte geri kalanı ise -ki onların yarısından fazlası ihzarî / hazırlık sınıfındadır- medresede kayıtlı olduğu halde dışarıda çalışmaktadır. Kapatılan bu medreseler Şer'îye Vekâletince verilen izin belgesi ile müderrisleri tarafından açılmakta idi. Eski ve sağlığa elverişli olmayan binalarda öğretim yaptırılan bu medreselerde program, sınıf ve kadro yoktu. Çoğunluğu da ilköğretim düzeyinde eğitim yaptırıyordu. Memleket çocukları bunlara teslim edilemezdi...⁹²

Peki Maarif Vekili Vasıf'ın bu iddiaları doğru mu idi? Yani, kapatılan bütün medreseler yalnızca bir müderris tarafından programı, sınıfı ve hoca kadrosu olmadan mı açılmıştı? Hayır. Çünkü kendisinin imzaladığı kapatma kararının 5. maddesinde de ifade edildiği gibi, Medâris-i İlmiyelerin -küçük yerleşim merkezlerinde açılan bazılarının dışında- önemli kısmının İbtidâ-i Hariç ve İbtidâ-i Dâhil kısımları ve doğal olarak hoca kadroları da mevcuttu. Buna rağmen Maarif Vekilinin, kendisini kapatma kararında haklı ve mazur göstermek için bu tür ifadeler kullanmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

91 Bk. *Zabıt Ceridesi*; Dönem I, yıl 2, c. VIII. s. 907-938, ayrıca bk. *TBMM Tutanak Dergisi*; Dönem VIII. c. 15 (3.1.1949), s. 11; Ayhan, Halis; *Türkiye'de Din Eğitimi*, M.Ü. İFAV Yay. İstanbul 1999, s. 35-38.

92 Bk. *Zabıt Ceridesi*; Dönem I, yıl 2, c. VIII. s. 917-918; *Hakimiyet-i Milliye*; No 1070, 13 Mart 1340/1924 - 6 Şaban 1342, s. 1; *Tanin*; 13 Mart 1340/1924, s. 3; *Vakit*; 13 Mart 1340/1924, s. 2.

Maarif Vekilinin açıklamasına göre, kapatıldığı sırada 479 (yahut 465 veya 467⁹³) medresede 18 bin (veya 16 bin civarında)⁹⁴ öğrenci mevcut imiş. Ancak medreseleri kapattıktan sonra Maarif Vekili Vasıf'a atfen yayınlanan bir haberde öğrenci sayısı 16 bin olarak verilmiş, kendisi de kapatma kararıyla ilgili sevincini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Onaltıbin asker kaçağının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, milli mücadelenin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktü.”⁹⁵

Fakat Vasıf, kendisi ile bir gazetecinin yaptığı mülâkatta; “bazı gazetelerde medreselerin tamamen ve bir anda kapatılması hakkındaki emri imza ederken büyük bir sürûr ve heyecan duyduğunuzu okuduk. Bu haberin doğruluk derecesi hakkında malumat lütfeder misiniz?” sorusuna karşılık (meâlen) şu açıklamayı yapmıştır:

“Meclis-i Âlî'nin son kararını, neşredilen Tevhid-i Tedrisat Kanununa müsteniden tatbik etmekteyim. Bunun hakkında Ankara ve İstanbul muhabirleri ile yaptığım mülâkatta malumat vermiştim. Verdiğim emrin tatbik edildiğine dair resmi bilgi gelmektedir. Bundan başka Yenigün Gazetesinde ve bundan naklen bazı İstanbul gazetelerinde tehdit mektupları aldığımı dair yazılan fıkralar tamamen muharririn hayalhanesinden çıkmıştır. Meclisin kararlarını vuzuh ve sarahatle tatbik vazifemdir. Bunun için sürûrlü heyecan duyduğuma dair bana atfen yazılanların sebep ve manasını anlayamadım. Büyük bir inkılâbın içinde yaşadığımız ve kararları tatbik ettiğimiz bir zamanda Vekillere böyle yanlış beyanat atfetmek doğru değildir.”⁹⁶

.Maarif Vekili Vasıf, kendisine atfen basında yer alan sözleri inkâr etmektedir. Basında yer alan ifadelerinin mi sonraki açıklamasının mı doğru olduğunu şu anda

93 A. H. Akseki (a.g. rapor, Sebilürreşad, c. 5, sayı 101, s. 5) kapatıldığı dönemde 465 medrese olduğunu söylemekle birlikte o dönemin basınında yer alan bir habere göre; Medâris-i İlmiye namı altında son üç-dört sene zarfında açılan 467 medrese kapatılmıştır. (Hâkimiyet-i Milliye, 4. sene, no: 1070, 6 Şaban 1342/13 Mart 1340(1924)'den nakleden Zengin, Zeki Salih; *Tevhid-i Tedrisat Kanununun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi*, Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2002, c. 5, sayı 13, s. 86-87).

94 O dönemin gazetelerinde haber olarak yer alan bilgiye göre kapatılan medreselerde 16.245 talebe varmış. (Bk. *Hâkimiyet-i Milliye*, 4. sene, no: 1070, 6 Şaban 1342/13 Mart 1340(1924)'den nakleden Zengin, Zeki Salih; *Tevhid-i Tedrisat Kanununun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi*, Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2002, c. 5, sayı 13, s. 86-87).

95 İslâm Türk Ansiklopedisi Mecmuası, c. 2, sayı 87, s. 11'den nakleden Dinçer, Nahid; a.g.e. s. 30.

96 Bk. *Hâkimiyet-i Milliye*, 4. sene, no: 1074, 11 Şaban 1342/18 Mart 1340(1924)'den nakleden Zengin, Zeki Salih; *Tevhid-i Tedrisat Kanununun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi*, Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2002, c. 5, sayı 13, s. 87

ispat edecek durumda değiliz. Ancak, TBMM'den çıkan kanunu uyguladığını iddia etmektedir. Peki uyguladığını iddia ettiği Tevhid-i Tedrişat Kanununda medreseleri veya herhangi bir okulu kapatma kararı var mıdır?.. Yok...

O sırada Maarif Vekilinin medreseleri kapatma kararını destekleyip alkışlayanlar olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur. Kararı destekleyip alkışlayanlardan biri Bolu Mebusu Falih Rıfki (Atay)'dır. O, bir yazısında medrese sayısını 600 olarak vererek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bir gecede 600 softa ocağı söndüren Maarif Vekili Vasıf Bey'e, ta Mart inkılâbından beri ne çetin bir intikam mücadelesi hazırlandığını biliyorduk. Bütün Türk gençliğini iftihar ettirecek kadar güzel ve kahramanca olan o harekette Vâsıf Bey'in, şahsen ne kıymetli bir rol oynadığını pek yakından biliyorum. Onun için şerefi hep birlikte taksim edilmez. İrfan birliği inkılâbından yarın tevellüd edebilecek memnuniyetsizliklere ve hatta tecavüzlere karşı Vâsıf Beyle bir safta bulunmamak, Türk gençliğinin ulvîcenabına (alicenaplığına) yakışmaz.”⁹⁷

1965-1967 yıllarında MEB Din Eğitimi Genel Müdürlüğü yapan İsmet Parmaksızoğlu ise o dönemi değerlendirirken şöyle demektedir: “II. Abdülhamit devrinde medresenin teşkilat ve programında hiçbir çalışma yapılmamış olup, bunun aksine Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin Padişah'ın İslâmcı ve ümmetçi politikasına uygun teklifi ile talebe-i ulûma (medrese talebesine) askerlik mükellefiyetinden muafiyet tanınması suretiyle medreselerin asker kaçaklarıyla dolup taşmasına, esasen donmuş öğretim sistemi içinde toplumun gerek ve gerçekleri dışında kalan bu eğitim kurumlarının iyice çökmesine ve kendisine karşı daha sonra baş gösterecek olan reaksiyona zemin hazırlamış olmakta idi.”

“1908'de Meşrutiyet idaresi memlekette her alanda geniş bir tensikâtı ele almış olduğundan, asırlardan beri kendi haline terk edilen ve kendi bünyesinden de bir ıslahatçı çıkaramayan medrese üzerine hükümetin eğilmesine sebep oldu. Hükümetle

97 Atay, F. Rıfki; “Bize Atatürkçü Hoca Lazım, Şariat Uleması değil”, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Teşrin-i Evvel, 1340, s. 1, 4.10.1962'den nakleden A. Rıza Kırboğa; *Din Eğitimi ve İmam Hatip Okulları Davası*, s. 120. Dinçer; a.g.e. s. 30'da Falih Rıfki Atay'ın sözünü İslâm Türk Ansiklopedisi Mecmuası c. 2, sayı 87, s. 11'den biraz farklı olarak şu şekilde naklediyor. “Bir gecede onaltıbin softa ocağı söndüren Maarif Vekili Vasıf Bey'in bütün Türk gençliğini iftihar ettirecek kadar güzel ve kahramanca olan o hareketinde, şahsen en kıymetli bir rol oynadığını pek yakından biliyorum. Onun için şerefi hep birlikte taksim edilmezse irfan birliği inkılâbından yarın tevellüt edebilecek memnuniyetsizliklere hatta tecavüzlere karşı Vasıf Bey'le bir safta bulunmamak Türk gençliğinin uluvvîcenabına yakışmaz.”

medrese arasında ilk çatışma askerlik mükellefiyeti meselesinden çıktı. Harbiye Nezareti ile Bab-ı Meşihat (Şeyhülislâmlık) arasındaki münakaşa, medreselerdeki öğretimin akademik ölçüler bakımından değersizliğini bütün çıplaklığıyla ortaya koydu. Bu tarihte kültür derslerine bir parça yer vermeye rıza gösteren medrese, Aritmetikte nisbet ve tenasüp hesaplarını, tarihte Osmanlı İmparatorluğu tarihini kabul edebilmiş, Yunan asıllı olan Coğrafya kelimesine ise tahammül edemeyerek bunu ancak "İlm-i Ahvâlü'l-Arz" tercümesiyle medresenin kapısından içeriye sokabilmişti."⁹⁸

Bir başka müellif de bu konuda şu yorumu yapmıştır: "1908 Temmuz inkılabını müteakip yapılan ıslahata rağmen daha ziyade tahsilini tamamlayacakların, diğer tahsil sahalarındakilere nispetle hayatta istifade imkânları azalmış olduğundan bir fayda görülemediği için medreseler tarihe karışmıştır."⁹⁹

Kezâ; bir başka yorum ise şöyledir: 'I. Hey'et-i İlmîye'de medreselerin yeniden düzenlenmesi kararı çıkmasına rağmen medrese, yeni düzen içerisindeki vazgeçilemeyecek yerini ve değerini tespit edememiş, sadece yeni eğitim ve öğretim metotlarına uymakla yetinmiştir. Medresenin bu zayıf tutumu, onun artık yaşanan hayatta olumlu bir fonksiyonu olup-olmadığının düşünülmesine yol açmıştır. Din ile ve din eğitimi ile ilgili bilimlere, çağın ihtiyaçlarına göre işlemekle görevli din bilginleri, bu amaca hizmet edecek öğretim kurumlarını savunamayınca ve kendilerinin toplumdaki fonksiyonlarını kabul ettiremeyince, bunu siyaset adamlarından beklemek fazlaca iyimserlik olurdu. Nitekim zaman bu iyimserlikte haklı olunamayacağını göstermiştir.¹⁰⁰

Öte yandan Antalya Mebusu Rasih Kaplan ise, TBMM'de yapılan bir görüşme / tartışma esnasında; "Tevhîd-i Tedrisat, ilgây-ı tedrisat (tedrisatın kaldırılması) demek değildir. Kanunun sarahati de bunu müeyyedir (doğrulamaktadır). Milletimizin ihtiyacını temin edecek müesseselerin idamesi zarureti vardır," diye bağırmış ama sesini işittirememiştir.¹⁰¹

Ayrıca medreselerin kapatılması kararının aleyhine başka yazılar da kaleme alı-

98 Parmaksızoğlu, İsmet; *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 18-19.

99 Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* "Medrese maddesi", c. II. s. 439.

100 Bilgin, Beyza; *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Derleri*, Ankara 1980, s. 42.

101 Bk. İslâm Türk Ansiklopedisi Mecmuası c. 2 sayı 87, s. 11'den nakleden Dinçer; a.g.e. s. 30.

nıp yayınlanmıştır.¹⁰² Ancak biz burada bu tür savunma yazılarından ziyade medrese talebesi için kullanılan “asker kaçağı” iddiası konusunu biraz irdelemek istiyoruz.

- Medrese gerçekten asker kaçakları ile dolu muydu?

Gerek Maarif Vekili Vasıf (Çınar), gerek Falih Rıfkı³ (Atay) medreselerin asker kaçaklarıyla dolduğunu iddia etmekte, İsmet Parmaksızoğlu ise onları destekler mayetteki yorumuyla medreseleri kapatma kararını savunmaktadır. Peki bu iddialar doğru muydu?

Parmaksızoğlu “Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi’nin Padişah’ın (II. Abdülhamit’in) İslâmcı ve ümmetçi politikasına uygun teklifi ile talebe-i ulûma (medrese talebesine) askerlik mükellefiyetinden muafiyet tanınması suretiyle medreselerin asker kaçaklarıyla dolup taşmasından” bahsetmektedir.

Önce bu konuya açıklık getirelim: Evet, Osmanlı devleti döneminde medrese ve mektep / okul öğrencileri askerlikten muaf idi. Üstelik muafiyet II. Abdülhamit zamanında değil bütün İslâm Tarihi boyunca söz konusu olmuştur. Çünkü o zamanki yasalara göre istisnasız her erkeğin askerlik yapması zorunlu değildi. Dayanağı ise; “Müminlerin hepsinin toptan sefere katılmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar” ayetidir.¹⁰³

Cumhuriyet döneminde üniversite öğrencilerinin veya mezunlarının belli şartlar dâhilinde ve belli bir zamana kadar askerlikten tecilli veya muaf oldukları gibi, o zamanki medrese talebesinin veya mezunlarının da muafiyet hakları vardı. Ancak buna rağmen gerektiği zaman medrese ve mektepler öğretime ara verebiliyor ve öğrenciler de askere gidiyordu. Yukarıda buna dair kanun ve kararnamelere atıflarda bulunduğumuz ve ayrıca medreselerde sınava katılanların tablolar halinde başarı durumlarını verirken ne kadarının ‘askerlik dolayısıyla’ sınavlara giremediklerini belirlediğimiz için onları bir daha tekrar etmeyeceğiz. Yalnız bir örnek de burada vermek istiyoruz.

102 Bk. *Ocak Söndürmek de Meziyet İmiş!*; Sebilürreşad, c. XXIV. c. 24, adet 620, 10 Rebiülevvel 1343 – 9 Teşrinievvel 1340, s. 348-349; Dinçer, Nahit; *1913’ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Yayına Hazırlayan; M. Ertuğrul Düzdağ, Şule Yay. İstanbul 1998, s. 64-55.

103 Tevbe Süresi, 9/122.

Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye İbtidâi Dâhil Medresesi Umum Müdürü (İskilipli) Muhammed Atıf Efendi'nin 3 Rebiülahir 1337/6 Kanun-ı sani 1335 (1919)'de Meşihat Makamına (Şeyhu'l-İslâmlığa) gönderdiği 414 sayılı müzekkere (resmi yazı, dilekçe) özetle şöyledir: 104

"Huzûr-u Âli-i Meşihat-Penâhi'ye Ma'ruzdur:

"Süleymaniye, Şehzâde, Ankaravî, İsmail Efendi, Cedit Hasan Paşa Medreseleri harp esnasında Harbiye Nezareti tarafından işgal edilmişti. Harb nihayet bulmakla ulûm ve fûnûn tahsili devri hulûl etti. İlim ve marifete gönül veren talebe-i ulûm (ilim talebesi) harbe ait olan vazifelerini ikmal eyledikten sonra ilim tahsil etmek üzere İstanbul'a avdetle (dönmekle) meskenlerini talep için müracaat ediyorlar. Halbuki esasen alakadar buldukları eski meskenleri askeriye tarafından işgal edilmiş olmakla bunca senedir harp meydanlarında sefaletle duçar olan talebe-i ulûmun meskensizlik yüzünden sefaletlerinin uzaması adalet ve şefkatle kabil-i kıyas olmadığı ve derslere başlanmak zamanı hulûl eylediği halde mezkûr işgâl dolayısıyla İbtida-i Dâhil talebesini tedris için hiçbir dershanemiz bulunmadığı ve arz olunan sebeplerle ne talebe arasında zapt u rabtın tanzimi ve ne de derslere başlanmanın temini kabil olmadığı cihetle mezkur 5 medresenin hemen tahliye olunması için Harbiye Nezareti'nce lüzumlu teşebbüslerin icra buyrulması zımında işbu müzekkere takdim kıldım efendim. Ol babda ve her halde emr ü ferman Hazreti Veliyyü'l-emr'indir."

3 Rebiülahir 1337/6 Kanunisani 1335 (1919)

Mühür, imza

Muhammed Atıf

Öte yandan TBMM'nden 1921'de çıkarılan Medâris-i İlmiye Nizamnamesinin gerekçe kısmında da bütün medrese talebesi ve müderrislerinin silah altına alındığından bahsedilmektedir.¹⁰⁵

İşte bütün bunlara rağmen, medresede tahsillerine devam etmekte olan talebeler Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) tarafından 'asker kaçağı' olarak nitelendirilmiş

104 Bk. Albayrak, Sadık; *Türkiye'de Din Kavgası* 2. Baskı, İstanbul 1975, s. 175; Ceylan, H. Hüseyin; *a.g.e.* c. 1. s. 212.

105 Bk. Atay, Hüseyin; *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yay. İstanbul 1983, s. 325.

ve onların ocaklarının söndürülmesi ile iftihar edilebilmiştir.

Son olarak şunu ifade etmek isteriz: Öğrenciler için askerliğin tecili Cumhuriyetin ilânından itibaren de devam etmiştir. Meselâ: 13 Cemaziyelahir 1339 (1923) ve 26 Şubat 1337 tarihinde TBMM’ce kabul edilen 100 nolu kanunla öğretmen ve talebelerin askerliklerinin tecil edilmesi benimsenmiştir. Kanunda askerlikleri tecil edilecek okullar şöyle sıfalanmıştır: Bilumum (bütün) yüksek okullar, orta dereceli okullar, liseler, Ziraat ve Orman Mektepleri, resmi Dâru’l-Muallimin (Öğretmen Okulları), Dâru’l-Hilâfeti’l-‘Aliye talebeleri, Eimme (İmam ve Hatip Mektebi), medrese talebeleri tahsilleri sona erinceye kadar tecil olunur... vs.¹⁰⁶ Daha sonraki yıllarda da ihtiyaç duyuldukça aynı konuda kanunlar çıkartılmıştır.¹⁰⁷

Görülüyor ki, Cumhuriyetle birlikte medreseler dâhil bütün orta ve yüksek öğrenim talebelerine ve ayrıca hocalarına askerlikten tecil hakkı tanınmıştır. O zamandan günümüze kadar da bu uygulama devam etmiştir.

Peki, bütün bunları dönemin Maarif Vekili Vasıf (Çınar) bilmiyor muydu? Elbette biliyordu. O halde, neden medrese hoca ve talebelerini ‘asker kaçağı’ olmakla itham etmiştir?! Neden, diğer mektepleri değil sadece, medrese müntesiplerine kanunen tanınan askerlikten muafiyet hakkını öne çıkarmış, muafiyet haklarına rağmen gerektiğinde fiilen askere gitmelerini ise görmezlikten, bilmezlikten gelmiştir? Çünkü o, yaptığı işe bir kılıf uydurmak, bir mazeret bulmak zorunda idi. Aksi takdirde, kendisini nasıl savunabilecekti?!

Burada şunu da ifade etmek istiyoruz: medresede kayıtlı talebenin tamamı değil ama bir kısmı gerçekten savaşa gitme endişesi ve korkusuyla oraya sığınmış olabilir. “Medresede kayıtlı olduğumuz için savaş bitinceye kadar bu şekilde idare eder, savaş bittikten sonra da medreseden ayrılırız” düşüncesiyle kayıt yaptırmış olabilirler. Tıpkı son yıllarda Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesine kayıt yaptıran gençlerin bir kısmının “belki bir gün kısa dönem askerlik çıkar, ondan istifade edebiliriz” düşüncesiyle kayıt yaptırıp askerliği yıllarca tecil ettirdikleri gibi. Kaldı ki, gençler medreseye ne maksatla kayıt yaptırmış olursa olsun ihtiyaç duyulduğunda talebe olup-olmadığına bakılmaksızın, ayırım-kayırım yapılmaksızın hepsi de askere alın-

106 Bk. 100 no’lu Muallimin ve Talebinin Askerlikten Tecilleri Hakkında Kanun, *TBMM Kavanin Mecmuası*, c. 1. TBMM Matbaası, Ankara 1337/1339 s. 141, 142.

107 Bk. *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 8/A, s. 737.

mıştır.

Oysa; TBMM’ce Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilip yürürlüğe konulduktan sonra, medreseyi kapatmak yerine diğer öğretim kurumları gibi bu geleneksel ve köklü eğitim ve öğretim kurumumuza da sahip çıkılsa ve düşünülüp, tartışılıp benimsenen adıyla *Hakimiyet-i Milliye Medreseleri* olarak programları da bir kere daha gözden geçirilip ıslah edilerek çağa uygun hale getirilmiş olsa idi, bugün ülkemizin durumu çok daha farklı olabilirdi. Çünkü medrese, Selçuklu ve Osmanlı devleti dönemlerinde asırlarca devletimizin ve milletimizin temel dinamiklerinden birini oluşturmuştu. Onun için diyoruz ki, şayet Osmanlı devleti döneminde kurulan Şurây-ı Devlet (Danıştay), Dâru’l-Fünûn (İstanbul Üniversitesi), emniyet, ordu teşkilatının vb. kurum ve kuruluşların Cumhuriyet rejimi ile uygun ve uyumlu hale getirildiği gibi, medreseye de bu anlayışla yaklaşılsa idi ne kaybedilirdi? Milli Eğitim eski bakanlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin 1947’de toplanan ve Türkiye için önemli bir dönüm noktasının başlangıcını teşkil eden 7. Kurultayında yaptığı konuşmasında, medreseleri kapatmanın yanlışlığına temas ettikten sonra ifade ettiği gibi;¹⁰⁸ hiç olmazsa bugün; her biri 8-9 asırlık olan Fransa’nın Sorbon Üniversitesi, İngiltere’nin Cambridge, Oxford Üniversiteleri, Almanya’nın Heidelberg Üniversitesi gibi bizim de onlardan daha eski (yaklaşık 10 asırlık) üniversitemiz var diye övünürdük...

108 Bk. *CHP’nin 7. Kurultay Tutanađı*, Ankara 1948, s. 456-457.